

НІМЦІ

Й

УКРАЇНА

М. КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ.

М. Кам'янецький
22/2/40

Секр. Лещ.

М. КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ.

Німці й Україна

ВІДНОСИНИ НІМЦІВ ДО УКРАЇНЦІВ
В ПРОТЯГУ ІСТОРІЇ.

diasporiana.org.ua

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В КАНАДІ.
ВІННІПЕГ, МАН.

— 1940 —

Printed by Ukrainian Publishing Company of Canada, Limited,
Winnipeg, Manitoba, Canada.

УВІД.

В останні роки часто пишеться про якісь німецько-польські пляни відносно Сходу Європи, в яких не останнє місце займає й Україна. Пишеться, немов би Німеччина хоче допомогти створенню самостійної української держави і т. п.

Чому й для чого?

Деякі українці, як Д. Донцов, намагаються пояснити це боротьбою двох культур. Висока, мовляв, західно-європейська культура, — в першу чергу німецька, — не може стерпіти зросту некультурного московського Сходу, який підбивши під себе десятки народів, починає простягати лапу й на захід. Тому, мовляв, західня культура ставить своїм завданням визволити з під ярма некультурного Сходу всі поневолені народи, в першу чергу — українців. Цілком культурна ціль.

Німеччина, мовляв, виконуючи чисто культурну світову місію, неминуче мусить допомогти Україні визволитися, усамостворитися.

Чи так воно в дійсності?

Римський легат Пауліус Сустоніус, вирізавши р. 61 по Христі 80,000 бритів, повідомляв до Риму: “несемо сігнум та орлів у країну варварів, щоб осліпити їх силою Риму та очоловічити духом нашої міці.”

Васко Нунес де Бальбоа, привізши в Південну Америку горілку й полові недуги та пограбувавши там золото р. 1513, повідомляв своїх земляків: “піднімаємо стяг католицької віри в країні поган, щоб прославити ім'я Боже!”

Лорд Роберт Клайв, клерк Східно-Індійської Компанії, творець англійської міці в Індії, 1769 р., повідомляв земляків: “Спішимо одродити забуту й занедбану культуру Індії”, а 1772 року палата громад мусіла осудити його за хижацтво, зловживання владою, неморальну й віроломну політику супроти індійських тубильців.

Командуючий московською червоною армією 1918 р. “т.” Муравйов, розгромивши Київ з метою “визволення українського народу від буржуазної влади Української Центральної Ради” та ощасливлення культурою комунізму й ра-

дянської влади, в наказі ч. 14 опубліковував: “Несемо радянську владу з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо цими багнетами.”

А р. 1936 італійські летуни, кидаючи бомби на абіссинські землянки й шатра Червоного Хреста додавали до них проклямації, в яких писалося: „Поспішаємо розбити кайдани вашого невільництва, яким скували вас ваші ватажки. Несемо вам цивілізацію”.

Чи не таку саму цивілізацію збирається принести на Україну й Німеччина?

Щоб відповісти на це питання, мусимо подивитись, як Німеччина ставилася до України раніше і в яких обставинах вона є тепер, та чого потребує.

ПЕРВІСНІ ЗУСТРІЧІ НІМЦІВ З УКРАЇНОЮ.

Ганза, союз найбагатших купецьких міст Німеччини, тримала в XIII — XVII століттях всю торгівлю Західної Європи в своїх руках. Постачаючи провіант та амуніцію всім воюючим арміям, Ганза невтомно шукала нових джерел необхідних продуктів. Так вперше познайомилася з українським хлібом.

Через Данціг йшли до Гамбургу, Бремену і Любеку великі транспорти збіжжя. Постачали його польські магнати, але німецьким крамарям не треба було бути занадто проникливими спекулянтами, щоб переконатися, що землі, з яких походила найліпша європейська пшениця, були не польськими. Тому на Україну вислано було особливих німецьких агентів, щоб дослідити можливості ширшої її експлуатації. Агенти швидко переконалися, що економічний захват степів звязаний з певною небезпекою.

Природні посідачі ланів, українці, легко міняючи держак плуга на ефез шаблі, ставили експлуататорів не раз в критичне становище. Тому, — порадившись, — Найвища Рада Ганзи ухвалила не квапитись з захопленням східних земель. Користатися поки що посередництвом польської шляхти, що “брала все ризико підприємства на свої плечі”. Установити на Україні такий лад, при яким емісарі Ганзи могли б розпочати працю на самій Україні, усуваючи поволі посередників-поляків. Для установлення такого ладу треба було приборкати вільно-думний степовий український нарід. Постільки ж польська шляхта була вже настільки зледащіла,

що обмежувала свою ініціативу лише на гноблення найближчих околиць своїх посідань, Ганза запропонувала їй в поміч німецьких старшин та ландскнехтів для поширення земельних володінь в глиб степів.

Наймане німецьке військо, здеморалізоване постійними війнами в Європі, огрубіле й здичавіле, пішло під польськими хоругвами завойовувати Україну.

Це були перші ластівки німецької приязни, перший привіт “цивілізованої” Німеччини “некультурній” Україні. Польську сваволю заступив німецький садизм. Кривавими розправами вписували німці своє ім'я в пам'ять українського народу. Не можна забути жорстоке, нелюдське катування козаків р. 1625 під Медвежими Лозами, де німецька піхота виявила надзвичайну дикість і варварство. Не можна забути лютих насильств німецького найманого війська над українським мирним населенням.

Німці забезпечили собі перше місце й серед катів, які вкрили Україну р. 1653 під проводом Стефана Чарнецького, вирізували та випалювали цілі села, помагаючи польському варвару здійснити нахвалку: “щоб не осталось русина і на ліки”. Найгансбнішу ролю на Україні виконали наймані німецькі війська. Пам'ять про ці насильства на довго сплямувала німецьке ім'я в очах українського народу. А пізніше відношення німців до українців тільки скріпило ту репутацію.

НІМЕЦЬКА КОЛЬОНІЗАЦІЯ В СВІТІ.

Романтики кольонізації, що клясичною формою останньої вважають лише брутальний захват територій поза межами Європи, констатують, що Німеччина стала дуже пізно на шлях кольонізаційної політики.

Це помилка створена поверховим розглядом справи. Бо хоча телеграма, якою Бісмарк оголошував протекторат над африканськими факторіями бременського купця Людеріца, (чим започаткував кольоніальну міць Німеччини), була вислана до Кейптавну й Лондону лише 29 квітня 1884 р., на Тихім океані вже чверть століття перед тим розкидали сіті “піоніри німецької цивілізації” Годдефро та Гернсгайм, крмарі з Гамбургу. В Камеруні вже двадцять літ метушився їхній земляк Верман, а в Росії друге століття уважно підра-

ховували стрункі стовбці прибутків сотки німецьких крамарів, підприємців та державних сановників.

Розкинута по цілім світі, непомітна і саме тим небезпечніша, леліялась сутонімецька система захвату. Скрита і замаскована, повільна і систематична, тверда і безоглядна, як Залізний Канцлер втілення німецького імперіялізму. Історія дала його Німеччині, щоб проти її власної волі з розпорошених князівств створити монолітну державу. Він, мимоволі, зняв серпанок з того, що свідомо чи несвідомо, з міркувань вседержавних чи особистих творило кілька останніх поколінь, розпорошений німецький капітал та консерватори пруських династій. Бісмарк змусили обставини підняти прапор об'єднаної Німеччини над задалегідь вже опанованими землями.

Власний прапор над чужою землею, це до певної міри національний снобізм. Чванькуватість нікчемна по своїй внутрішній вартості в порівнянні з матеріальним опануванням. З цих міркувань виходив Бісмарк. Суверенітет культурний і матеріальний були на його гадку тревалішими, аніж адміністративне панування. І коли р. 1883 улесливі комерсанти, кладучи в дарунок на вівтар батьківщини кольонії, хотіли принадою славолюбства піймати збройну охорону влади для своїх інтересів, канцлер коротко відповів: “Нам не вигідно в чужині тримати військо й губернаторів. Німеччині вистарчить, коли там будуть її крамарі та промисловці.”

Коли ж останнім почала загрожувати конкуренція сусідів, додав: “але підтримка й оборона німецьких підданих, що самостійно стали на шлях кольонізації, є обов'язком держави. Батьківщина мусить сказати в свою оборону слово.”

Який зміст мав у тодішній Німеччині вираз “батьківщина”?

Від доби реформації для німця було це абстрактне розуміння без живого змісту. Лише утиски князів та самоправство лицарів, що підкопувались під муніципальну самоуправу в надії таким способом скріпити свою безумовну всесильність, примушували міські муніципалії час від часу просити допомоги від єдиної великої німецької батьківщини. Рішучіші й сильніші голоси було чути й з другого боку. Починаючи з кінця середньовіччя, з глибини поневоленого народу почали дунати вигуки розпачу й благання, звернені до спільної батьківщини. Та треба було аж прищипити пальці пануючим верствам, щоб вираз “батьківщина”, а в першу

чергу “потреби батьківщини” набрали конкретного характеру. До тої пори імператор розумів під ними інтереси Габсбурського двору, князі свої династичні прагнення, а фінансові магнати свої трансакції. І як що пануючі кола зробили під покривкою цих слів щось для дійсної батьківщини, то були це лише з егоїстичних міркувань і мимоволі вибудувані підвалини для будучої експанзії німецького духу, скріплені подружжями з впливовими в Європі династіями. В епоху експанзії капіталу, шляхті хотілось ці родові впливи затримати, істина гасла “в єднанню сила” стала перед ними в повній своїй величі. Був найрішучіший момент для здійснення акції обєднання, розпочатої в XVIII століттю Великим Курфїрстом.

Бісмарк завершив її р. 1875. Під назву “батьківщини” поставив конкретну постать великої імперії.

Рішуча хвилина для капіталу. Скільки потреб виникло у кількадесятьмільйонного кольосу? А кольос їх ще ясно не бачив, не усвідомлював собі. Він ішов за кожним гаслом, яке лише прибірало відповідну форму, непозбавлену елементу демагогії.

Капітал — ширша плятформа обєднання, аніж нераз суперечні інтереси егоїстичної аристократії. Капіталу лекше викинути гасла, здібні захопити маси. Потреба закордонних ринків майже льоїчно звязана з конкретним почуттям браку землі. В 1882 р. зродився “Німецький Кольоніяльний Союз”, а вслід за ним “Спїлка німецьких кольоній”. Пропаганда кольонізаційної політики все ширшими й ширшими колами розійшлася по плесу обєднаної Німеччини. “Землі дайте нам, землі!” кричали розагітовані маси.

Шляхта в особі Бісмарка, що ще недавно була проти експанзії капіталу, вбачаючи в нім конкуренцію для своїх династичних впливів, завагалася. Року 1881 устами канцлера відкинула проект співпраці з капіталом. “Влада”, — мовляв, — “може вести енергійну кольоніяльну політику тільки при сильній підтримці нації.” Року 1881 Бісмарк “такої потреби не бачив і не вважав бажаним втручатися в кольоніяльні справи.” Тепер з усіх закутків імперії залунав голос з вимогою — кольоній.

Люди з коронами на попонах і сервізах були змушені шукати порозуміння з людьми, у яких мільйони на біжучих рахунках. Німецька аристократія почала шукати порозуміння з німецьким капіталом.

Пишеться рік 1884.

Бісмарк прийняв протекторат над займищами німецьких крамарів. Зробив це неохоче, під натиском опінії, витвореної ріжними “кольонізаційними товариствами”, з питомим для аристократа затаєним призирством.

Телеграма з 29 квітня 1884 року стала першим офіційним документом співпраці німецької влади з капіталом, дала оформлення експанзійним стремлінням.

Поверховні дослідники, звиклі шкандибати на милицях нетрями історії, почали з цього дня рахувати Німеччину послідовницею кольоніяльної політики.

А перед цим?

Дух і світогляд значно раніше забезпечували Німеччині людей в ріжних країнах, корисних для німецького пляну й кишені. Поки інші держави захоплювали підступом і силою кольонії — про які тепер щиро чи лицемірно говорять, як про вельми дорогий люксус — німці розпочали гру на певний зиск зі сумнівною славою, нехтуючи славою з сумнівним зиском. В Росію пішли перші експортні продукти німецького ринку.

Правда, без тавра “Made in Germany”, але зі значно глибше відпечатаним духовим клеймом, яке лишало слід на всім, до чого лиш доторкалося. Стовідсоткові німці в футлярах принцес, старшин та вчених експортувались на голодний ринок російських царських дворів, штабів, шкіл. Несвідомо, але систематично.

На пні царського двору й спорідненої хащі розбуяла омела німецьких “временщиків”. Не передбачено, але широко.

З офіційних кольоній, витворених після проголошення кольоніяльної політики в Азії, Африці та на Тихім Океані, німці до війни не мали ніяких прибутків. Навпаки. З 1892 по 1907 рік витрачено Берліном на заморські володіння 900 мільйонів марок. Торговельний оборот був смішний. Ввіз з кольоній складав лише 0.2 відсотків всього німецького імпорту, а вивозилося до кольоній 0.5 відсотків всього німецького експорту. Була надія на поліпшення відносин, але після слів самих німців, мирові договори 1918 року відібрали їм ласий шматок перед самим обідом. Несвідома ж кольонізація в Росії дала найбільші зиски.

ПОЧАТКИ НІМЕЦЬКОЇ КОЛЬОНІЗАЦІЇ СХОДУ ЄВРОПИ.

Німецькі кольонії в Росії започатковані славолюбною шляхтою, помножено згодом неменш користолюбним капіталом. Від самого початку дали прибуток. І коли б не трапилася в чотирнадцятому році трагічна помилка німців в розрахунку на власні сили, були б ці неофіційні кольонії золотим дном для Берліну.

Україна, Росія, а за ними Сибір.

Назовіть багатші країни, які б вимагали меншої інвестиції, як ці три. Німецький імперіялістичний дух відчув це раніш, ніж комерційний встиг підлічити вигоди експанзії на схід Європи.

Шукаючи ґрунту для своїх династичних інтересів, поповзли на Схід валки обіднівшої німецької шляхти. Понесли московським варварам свою благородну кров. І не хотіли за те більш нічого, як певну ренту, з якої осталося б дещо й для нащадків.

Західні кордони Росії ожили.

Німецькі недоучки понесли освіту на московські болота. Саксонцеві Нойгебаурові, незакінченому студентові ляйпцігського університету, доручено було виховання царевича Олексія. За ним при дворі появився улесливий Гюйссен, що опріч культурної чинности виконував обовязки комівояжера пруських дворів. Крам, який повіз, безумовно був доброї фірми. Софія Шарльота пишалася титулом Вольфенбіттельського дому. В супереч бажанням царевича, її експортували в Росію.

Ринок відкрито.

Рогатки західніх кордонів Росії, піднявшись перед ридваном Софії Шарльоти, вже не опускались. Вслід за принцесою Вольфенбіттельською поїхали герцоги Шлезвіг-Гольштейнські, Курляндські, Брауншвайг-Люнебургські, принци Мекленбург-Шверінські. І інші без числа, всі зо своїм оточенням, старшинами, вченими, слугами, посіпаками. Всіх зустрічав російський двір з розгорнутими обіймами, сам рвучись назустріч долі, судженої всім монархіям варварського походження. Долі зовсім непринадної, але неминучої. Мільйони силою підбитих народів годі було втримати самою ж такою силою, треба було розуму. А інтелігенції царсько-боярській Москві бракувало. Чому ж би їй було протестувати проти організаційних геніїв і напівгеніїв, що напливали з освіченої і на той час немов би й цивілізованої Пруссії? Чужинця-

ми переповнювалась столиця. Німці в урядах, німці на базарах, німці в війську, німці виховниками скрізь, а в першу чергу при царенятах.

І так синтезову працю, працю організаційну взяли на себе зайди, анонімне товариство без правно установленого статуту, але з виразно викресленою метою і методами. Царський двір з оточенням стає ляльковим театром, аранжери якого збирали з народу високі гонорари за сумний фарс розіграний на кону Кремлю.

Хто ж ці аранжери?

Імена деяких зберегла історія, інші скромні сховались від її ока.

До відомих належить Франц Тіммерман “для математики, фортифікації, токарного мастерства и огней артифіціальних” учитель, що вкладав в душу царського підлітка “ази” світогляду, викінченого на дебошах у Лефорта в Німецькій Слобідці. Звідти майбутній Петро I виніс перше знайомство зі “західньою культурою”. Там при пляшці вперше року 1694 нашіптувано йому думку про заселення південних степів чужинцями.

Анну Іванівну шляхом до світла повели Дітріх Остерман, брат московського віцеканцлера, і Рамбурх, танцмайстер. З цієї школи вийшла майбутня цариця зі знанням німецької мови, “телесного благолепия и комплиментов чином немецким и французским”, але по російськи безграмотна. Та й навіщо. За чоловіка їй дано — курляндського герцога Фрідріха Вільгельма, для потіхи — псарні. А владу? — З огляду на безхарактерність, одідичену від батька, владу полишено й надалі в руках німецьких дипломатів, “временщиків”. Вони безоглядно карали, виганяли та винищували небезпечні роди місцевої шляхти і, як дбайливий садівник, садили на їх місці привезені з Пруссії корінці тамошніх родів. Творили славетню “російську” культуру, основоположниками якої в 1740 роках були Герард Міллер, ляйпцігський студент, антикварій Баєр, математики та природники Гольдбах, Деліль, Вінігейм, Крафт, Ейлер, Вейбрехт. Досить пригадати боротьбу першого російського вченого Ломоносова з німецьким засиллям в російським університеті.

Густе павутиння розпиналося над Московщиною.

Від цариці Анни Леопольдівни, вихованки Фрау Адеркас і Геннінгера, для російського двору немов би то і не існувало інших джерел для одруження, як пруські. Аж до царя

Миколи II включно ні один цар, ні один принц чи принцеса не одружилися з ненімцем. Князі й дрібніша шляхта не відставали від прикладу двору. А за нареченими, за друзьбами густим ключем пливли їх голярі, кухарі, вчителі та вихователі, лікарі та духовенство, крамарі та прикащики. Коли в 1890 роках німецький канцлер граф Капріві висловив альтернативу, що Німеччина “мусить експортувати або людей, або продукти”, Росія була вже пропрацьованим ринком збуту для перших і готова прийняти другі. Та вона і не могла б інакше поступити. Увесь промисл, всі підприємства, якими гордилась тодішня Росія, була вже ділом і маєтком німців. Торговельні договори підписували німці-сановники, тягар закордонних зносин лежав на плечах німців-дипльоматів, федрованих стотисячною російською армією з німцями-полководцями на чолі.

Бісмарк це бачив і знав.

Тому мовляв: “Нам не вигідно в чужині тримати військо й губернаторів. Німеччині вистане, коли там будуть її крамарі й промисловці.” Він скептично ставився до володінь, означених прапором імперії, коли бачив наскільки вигідніше без крику і брязкоту зброї опановувати землі доходні, багаті та малокультурні. Він уступив капіталові, коли справа йшла про заморські кольонії, зрікся своєї системи опанування в приміненню до Африки, Азії, але твердо стояв на принципі витворенім німецькою шляхтою, коли мова починалася про Росію.

Повільний, систематичний, обдуманий і організований захват з середини остався непохитним програмом і заповітом Бісмарка, пієтно дотриманим німцями аж до критичного чотирнадцятого року.

“Тримайтеся Росії!” — це останні слова Фридриха Великого й Бісмарка.

Бопланова мапа України сімнадцятого століття малює перед нами величезну рівнину. “З півночі на південь перерізує її Дніпро з безліччю допливів. На схід піднімаються вздовж Донця невисокі відлоги, на північ розкинулись наметами то густі, то рідкі ліси. З заходу несе бурхливі води Дністро, а на півдні, між Прутом і нижньою течією Дніпра, лягли безкраї степи. В своїй південно-східній і південній частині вони уявляли майже безлюдну пустелю, розмірів якої ніхто не знав, але врожайність якої була добре відома.”¹⁾

¹⁾ Проф. М. С. Сябченко: „Господарство Гетьманщини”, XVII—XVIII, ст. 4, 4.

Осідав тут здавна стрункий брунет зі смагливим обличчям, з надто спокійною вдачею. Істота, яку етнографи при класифікації людства назвали українцем.

Земля була надзвичайно родюча. Багатства всякого було в ній доволі. Чужинці підкреслювали розкіш країни¹⁾.

Степ той толочили спершу люди хисткі до зброї, які поволі осілися на ньому своїми вільними громадами, що згодом (XIII—XIV ст.) згуртувалися в славу Запоріжську козацьку республіку. Дебелі запорожці розсипались зимовиками по степу доживати віку серед лагідних турбот хліборобства. Час від часу, відбиваючи наскоки степовиків, військовики ставали плугатарями.

Минали століття. Спокійніше ставало в степу.

По сусідству з зимовиками запорожців осідали й втікачі з волостей, кріпаки, яким не встерпець було панське ярмо на північних українських землях, завойованих Литвою й Польщею.

Вільна республіка українських запоріжських козаків стала захистом для всього українського народу. Туди тікали з півночі всі скривджені, обездолені, упосліджені. Особливо від початку XVII століття, коли життя на північній Україні стало надзвичайно важким. Цілими селами мандрували в степ на Запоріжжя переселенці. З Галичини, Волині, Поділля, Київщини, де сваволя шляхти не знала вже границь, де опліч з німецькими кнєхтами переперізувало польське коронне лицарство Україну поясами згарищ; де полум'ям пожеж, потоками селянської крові вписувалась на сторінки української історії одна з найсумніших її епох, тікало українське населення на південь, до братів Запорожців.

“Запоріжські вольности” впродовж століть були для України — осередком волі, національної свідомости, вільнодумства і всіх тих ідей, які сьогодні збірно зовуться демократією. Цей, вроджений українцям, лад синтезувало Запоріжжя, скріплювало його тривалішою організацією. Давало всі пільги і льготи в сфері своїх володінь. На його землях можна було вільно господарювати, бути паном свого часу, забаганок і думок. Тому назовні немов би й ніким і ніяк не регульована, скерувалася сюди справжня сільська українська колонізація. Вже в першій половині XVII століття під протекторатом Запоріжського Коша втікачі з Правобережжя створили там ві-

---

¹⁾ Chevalier: “Histoire”, I., 27.

сім паланок. Запоріжжя розуміло, що чим густіше заселить свої землі, тим міцніше буде забезпечене його існування.

Заселяючи свої простори втікачами з північної України, воно разом з тим в спілці з її населенням вело невпинну боротьбу з Литво-Польщею за державну суверенність українського народу, поки врешті р. 1648 не прогнало польської влади з України і не злучилося з нею в єдину самостійну Українську Річ Посполиту.

Та невдала спілка Української Республіки з московським царем р. 1654 неминучо повела до опанування України новими “спільниками”.

Поступово ламаючи всі свої обіцянки, просочувалась Москва в український організм. По Україні розбрелись московські урядовці, улесливі порадики недотепних спадкоємців Богданової булави. Спершу союзні московські війська застрягли на Гетьманщині, а далі стали її постійними окупантами. Коли ж зблизька переконалися в правдивості чуток про багатство України, де „досить було злегенька копнути ґрунт, щоб бризнули золоті потоки, відкрились нечувані скарби”¹⁾. Забажали нараз стати Крезами. Кров феодалів, принесена з півночі, виявила свої захватницькі інстинкти над мирним населенням України.

На той час припадає й поява німців при московським дворі.

Ми не хочемо твердити, що зявилися вони по якомусь таємному пляну, хоч не могли вони забути натхнених переказів своїх ганзейських предків про цвітучу країну на Сході. Не могли вони й не знати, які багатства тут наживали їхні поставчателі збіжжя, польські магнати. Але була тут сила, що викликала у німців стремління “Drang nach Osten”, був тут імпульс, що якимось внутрішнім, ще недослідженим законом змушує хрущів множитися в літах найбуїнішого цвіту, а гусинь появлятися в роках урожаю на садовину. І вони зявилися.

На московському ґрунті, загноєному завойовницькими плянами, знайшли вони багато спільного порозуміння й пошану. Це був час, коли Москва деклямувала на весь рот те, що пізніше Грибоедов уклав у такі слова:

Хто хочет к нам пожаловать, изволь:
Дверь отперта для званных и незванных,
Особенно для иностранных.

---

1) Chevalier: “Histoire”, I, 27.

Хоть честный человек, хоть нет —
Для нас равнехонько — про всех готов обед.

І хай би собі Москва приймала своїх гостей. Про нас! Так же ні!

Німцям забаглося пишніщого бенькету — на півдні. Разом з московською ратью прийшли непрошені гості й на Україну. Під хоругвами Голіцинів, Шереметєвів здобували вони козацькі твердині, чати української землі, що обіцяла більше, ніж могла дати занедбана, холодна московська північ. Розбитні німці зразу відчували вигоди, якими пахла співпраця з Москвою проти України і поспішили забезпечити собі вигідне становище. Словом і чином допомагали Петрові І. в його замірах опанувати Україною, справедливо заслужили його признання: “покаместь я жив — потаместь и вы”.

Зайди всміхалися, як всміхаються дорослі, коли дитина каже відому істину. Вони вже знали, що переживуть Петра, бо так було їм вигідно. Пережили не одного Петра, перебули не одну хуртовину й вийшли з неї з цілими щоглами, бо при кермі у них стояв незломний дух германського розповсюдження, а метою маячила нездолна жага опанувати й експлуатувати.

Хоч і обсіли Москву роєм, німці не так то цікавилися нею самою. Запущена, ледача і малокультурна, вимагала вона багато праці, щоб можна було з неї щось користати. Тому в Росії німці захоплювали лише посади, відповідальні уряди та рішення установи. А от Україна, цвітуча, урожайна, — вона вабила й манила іншим. Тільки — возьми!

І брали, як тільки змогли.

Спершу обережно й ніяково, а згодом, скріпивши в Московщині свою базу, нахабно й безоглядно.

Вже за початків царювання Петра І, прицінювались німці до маєтків козацької старшини. Та були ще на Україні руки, здібні вдарити по пальцях. Після ж р. 1709, після поразки Мазепи під Полтавою, німці при першій нагоді нашептали Петрові думки, виявлені в т. зв. “петровському пляні” приборкати Україну. Цісар Сяято-Римського цісарства німецького народу, Йосип І, борючися з Францією та Швецією, підпирав Москву, а тому виступав проти української Козачої Республіки, що хилилася до союзу з Швецією та Францією. Щоб підрізати українську силу, вислав р. 1709 листа до Петра І, в якому радив знищити українських козаків, або висла-

ти їх за межі України, а на їх місце оселити німців. Тоді, мовляв, маючи спокій на Україні, Москва зможе підбити Крим. Петро I. міцно звязався з цісарем і за його порадою вислав десятки тисяч козаків копати канали на північ та будувати місто Петербург. Козаки гинули там тисячами від тяжкої праці та незвиклого клімату. Петербург, як свідчать і московські історики, збудовано на кістках українських козаків.

Смерть Петра I, похитнула трохи німецької позиції, але вони не зрікались своїх ідеалів.

Остермани, Мініхи, Левенвольди засукали рукави. Взалися до мулярської праці. Твердиня, яку доля присудила їм вимурувати — твердиня німецьких впливів на Сході Європи, — мусіла витримати всі шторми й атаки. При мулярській праці вони не забули про Україну. Між московською шляхтою багато було конкурентів. Та хіба “недобитки татарської знатті сміють докоряти носіям найдосконалішої германської культури за влізливість?” При дворі, як на базарі. Німці уперто змагалися за місця на сонці царської ласки, щоб раз назавжди відвоювати льготи, дані Петром I.

Узором двірських інтриг прошита вся доба Катерини I. Не покладаючись на московське боярство, почали загравати з Україною. Змусили Катерину I. “сделать некоторые удовольствия и приласканія”.

За Петра II. московський уряд скасував деякі петровські порядки, вбачаючи в них німецьке сільце на розгнуждане боярство. Німцям це було дуже не до смаку; мусіли перетерпіти, але не перестали уважно мурувати свої невидимі аванпости німецькості на Москві річці та в Петровому граді. Ще не знали залізобетону, але дух німецькості перевищував його міць. Залізобетон німецьких траншей в вісімнадцятім році XX ст. вгнувся під п'ястком Антанти. Але конструкцій німецького духу в Московщині не збив ніхто. Германські полководці програли світову війну на всіх фронтах, але пропагатори німецькості в вісімнадцятім столітті виграли похід на всіх фронтах, подолавши головну точку опору — Москву. Побічну позицію — Україну взяли вони потім голими руками.

Що з того, що цариця Анна відхилилася від випрацьованого німецькими головами “петрового” пляну? Що з того, що зменшила число війська, яке стояло постоем на Україні і готувало ґрунт претендентам на землю? Що, нарешті з того, що Анна неохоче ставилася р. 1738 до німецької пора-

ди заселити Україну грузинами? Адже цариця Єлисавета теж в перших днях свого панування давала пільги степовикам. Гірше! Вона почала була навіть рубати голови своїм порадникам-німцям, що надто нахабно виступали супроти місцевого дворянства. Остерман, Мініх, Левенвольд, Менгден, пробоева чета німецького духу на московським фронті, кінчили свою блискучу кар'єру на ешафотах. Та... минуло кілька років і нова чета зайняла їх місце, та ще й чванилася тим, що зуміла заправити північному медведеві в ніздрі кільце. Посміхалася над втраченими впливами старих московських родів і кепкувала з них, потрясаючи виламаними колись страшними зубами московського боярства.

Сила німців при московським дворі стала такою, що шведи вважали своїм обов'язком оповістити цариці Анні Лепольдовні війну під претекстом звільнення Росії з під ярма цих зайд.

Всесильний московський канцлер Бірон знищив заходи шведів ще в корінню. Потім, чуючи твердь під собою, приступає до дальших плянів. А в центрі їх поставив Україну.

Могутній тевтонець — генеральний комісіонер германізації на Сході. Витоптавши стежку до слави і канцлерського крісла, створивши "Тайну Канцелярію" для хижакських розправ над московськими боярами; оточивши себе такими, як сам, підпорядкувавши "німецькому генію" всіх непокірних москалів, рушив на Україну.

В Стародубі, спершись на ратища "христілюбивого московського воїнства" сидів уже кривий плюгавий офіцер; нікчемний вояк, але зручний інтригант, — брат канцлера Бірона. Слухняно, як личить молодшому братові в порядній німецькій родині, виконував вказівки брата-канцлера. Завершував останні підготовчі праці розподілу українських земель. З ген. Вейсбахом виснажує запорожське військо постійними походами, з фельдмаршалом Мініхом толочив українські ниви і з московського наказу ставив знаками окликів фортеці на шляху з Запоріжжя на північну Україну. Кожна думка про волю мусіла зааніміти в мурах цих твердинь. Треба було локалізувати пожежу, що загрожувала зі степу. Треба було задушувати кожний вогник, що загрожував перескочити із Запоріжжя на висухену московською сваволею Гетьманщину, де ще не забули присмаку свободи. Бо на Гетьманщині ще не

притупилась здібність думати, виплекана демократичним ладом козацької республіки. Кожне село було порохом ляхом. А під боком московських сатрапів жеврів останній вогник української самостійности — Запоріжжя. Міць Запоріжжя полягала в господарській незалежности підпертій багатствами степу.

“Вирвати степ, розшматувати його, щоб і сліду не осталось від давніх запоріжських володінь. Заселить їх ким хочете, тільки щоб не було запеклих степовиків!” — кричав Бірон. Не тільки як московський канцлер, що захищає інтереси московської держави, але і як німець, якого електризували скарби степу.

Бірон вмер. Та його місце заступили десятки інших німців, які доводили цариці Єлисаветі Петровні, що величезні степні простори на Півдні “не лише не приносять державі ніякої користі, але служать ще й джерелом постійних турбот”.

“Ах, ці короткозорі росіяни. Вони б нічого не побачили без німецьких окулярів”, — нарікали носії німецькості, повідомляючи своїх земляків вдома про важкий хрест піонірів у московській пустелі. Біронові спадкоємці невгомно нагадували про небезпеку Запоріжжя. Катони вісімнадцятого століття затуркували голову московській цариці своїми постійними “*Ceterum censeo...*”. Завдяки їм московська влада хапалася за кожную зачіпку і все настирливіше силкувалася підломити міць степу.

Лякаючи Туреччиною, німецькі порадники намовляли Москву закріпитись на Україні: знищити Запоріжжя, тобто — підтягти стовпи, об які... розбивалися хвилі турецьких навал, але які були підвалиною української сили.

Для цього трапилася швидко і “добра нагода”.

Року 1750 до московського посла у Відні гр. А. П. Бестужева-Рюміна прийшов нащадок великоварадських воевод “полковник від інфантерії австрійської служби” Іван Хорват-Куртіц. Запропонував не більш ні менш як ватагу сербів, охочих осістися на козацьких землях, прийняти опіку цариці і в подяку за те вірно поборювати кожную спробу козаків “до бунтівництва”. Граф уважно вислухав прохача. Знав він про скрутне становище сербів під Туреччиною. Як далекозорий дипломат з німецькою школою Бестужев-Рюмін відчув, куди цілить австрійська влада. Віденські політики хотіли вбити двох зайців одним пострілом: зискати собі симпа-

тії сербів допомогою вирватися з під турецького ярма, і, пустивши на Україну переселенців слов'ян, випробувати, як поставиться український нарід до чужого в своїм середовищі елементу, а з того довідатись, які перспективи можуть відкритися пізнішим, може вже й не слов'янським кольтоністам.

Москві також було на руку попробувати згортати жар чужими руками. Справу плк. Хорвата негайно передано в Петроград. Хоч млявість московської канцелярії вже в ті часи була відома, проте в згаданім випадку зволікання не було. Германський механізм працював бездоганно. Не минуло й року, як полковник Хорват повними грудьми дихав уже солодке повітря українського степу. В руках у нього був царський Рескрипт¹⁾, а поруч з ним 218 сербів.

Під натиском московського уряду гетьман Розумовський р. 1751 повідомив Запоріжський Кіш, що всі Запоріжські землі “на південь від Синюхи та Висі, на двадцять верст простягаючись від Бугу до Дністра, разом з устями річки Омельника, віддаються під оселення втікачам із Сербії”.

Звістка про це мов грім ударила запорожців. Не всіли ще вони від неї прочуняти, як року 1753 від запорожських земель було одмежовано ще землі²⁾ од устя ріки Чорного Ташлика до устя річки Самоткані по Дніпру, де розпочато будівлю кріпости Св. Єлисавети (пізніший Єлисаветград, тепер Кірово). З прийшлих сербів, до яких поволі прилучено було і малярів, греків, чорногорців, болгарів, молдован та волохів, утворено гусарський та пандурський полки, пізніше переіменовані в чорних та жовтих гусарів. Одмежовані від запорожців землі названо “Ново-Сербією”.

Та на цьому не скінчилося лихо запорожців. Того ж таки 1753 року на східньому краї Запоріжжя (на другім кінці т. зв. “української лінії”³⁾) було одмежовано частину запоріжських земель по р. Торець-Бахмутка та Лугані і від Дінця до Савур-Могили, які також віддано втікачам з ріжних слов'янських земель під назвою Слав'яно-Сербії. Стали полки бахмутських гусарів Шевича та Прерадовича⁴⁾.

---

1) Указ 29 декабра 1751.

2) Жалов. Грамота генерал-майору Хорвату, 1752 і слідуючі укази з 1752—1798 років.

3) На самій границі Харківської та Полтавської губ.

4) Матеріали для географії и статистики Россії, собранные офицерами ген. штаба (1857).

Населення допускалося лише військове. Незабаром число його підвищено на два полки гусарські та два пандурські по 20 рот, рота по 200 душ. Розподіл козацької землі йшов по рангах. Московщина не скупилась, роздаючи українські маєтки. Капітан діставав 100 четвертей¹⁾, поручник — 80, підпоручник — 70, прапорщик — 50, а рядовий від 20 до 30 четвертей.

Нові поселенці не тільки посіли вище назначені запоріжські землі, а почали й силою зганяти з тих земель запорожців, що сиділи по вольностях зимовиками та бордюгами.

Поселенці, утискаючи з одного боку козаків-степовиків, разом з тим обмежували й свободи городового козацтва.

На Січі з цього приводу відбувалися бурхливі наради, посипалися скарги до цариці й гетьмана, та не досягнувши помічі ні там ні там, завзятіші звертались до самопомочі — йшли в гайдамаки й нападали на польські кордони²⁾.

З цього користав Ново-Сербський генерал. Пустив наклепи на кошового й січового старшину, ніби то вони покривають гайдамаків та став кланятися перед Москвою, щоб новосербським полкам віддати всі запорожські землі “од північної межі униз Дніпром до острова Хортиці”. Гетьман Розумовський під натиском Москви згоджувався без суперечки на цю операцію, але запоріжський Кіш 20 серпня 1756 року устами кошового Хведоріва так гостро виступив проти Хорватового пляну, що останньому було відмовлено в його домаганню. До негативного вирішення справи прислужилися ще й інші сили. Хортиця з сусідніми землями зберігалася для когось іншого. Для кого, побачимо згодом.

Поселення сербів мало лише стратегічне значіння і було прямим продовженням первісних кольонізаційних операцій влади на південних окраїнах російської держави. Була це лише “ландміліція”³⁾, а завдання дійсних кольонізаторів мали виконувати надійні елементи.

Поставлене рубом питання заселення України викликало зрозумілий вплив проектів, з яких найсерйознішими

---

¹⁾ Четверть — 1½ десятини.

²⁾ Кашенко: „Оповідання про славне військо запоріжське Низове — стор. 260.

³⁾ Соловьев: „История России”, 23 т., 713—714 ст. Попов Н. И.: „Военные поселения Сербов в Австрии и России” („Вестник Европы”, 1870 — Но. 6).

були пляни Де Ляфона про заснування французьких колоній, а також пляни Лярівера та Вайсбаха.

Всі вони в більшій чи меншій мірі відбивали тогочасний меркантилістичний світогляд московської влади. Цариця Єлисавета Петровна хотіла вибудувати в Росії виробництво шовку, шерсти і мануфактури. Тому й проекти колонізації пристосовувались до цих вимог. Пропонували ввіз ріжних чужинців-фахівців.

Так року 1752 француз Де Ляфон, бригадир російської служби на Україні, запропонував переселити на Україну французьких промисловців-протестантів¹⁾ з Лангедоку, Німу та Каркасону. Першоклясні знавці шовківництва і ткацтва, пригноблені католицькою партією у Франції, здавалося, були найбажанішими кандидатами для московської колонізації — але... вони були французи. Тому їхня поява на Україні була небажаною. В московській пам'яті не стерлася ще згадка про дружбу Франції, особливо гугенотів з провідниками українського визвольного руху, з заступником гетьмана І. Мазепи, еміграційним гетьманом Орликом; не стерлися з пам'яті прихильні відносини французької влади до Орликового сина Григора та його плянів про відродження самостійної української держави. Опріч того Москва взагалі боялася вільнодумців. Німецькі паразити зручно все це використали. Повели справу так, що Де Ляфонів проект спершу загруз в нетрях московських канцелярій, а потім (1753) попав до рук канцлера гр. А. П. Бестужева-Рюміна, сліпо відданого німецьким плянам. Рюмін передав проект цариці. Тільки кінцем квітня 1754 Єлисавета устно наказала передати справу Сенату. Сталося це 27 квітня 1754, і з тої пори двері архівів назавше замкнулися за невігідним для німців проектом.

Після поради німців цариця намислилася відкрити шлях на Україну німецьким землякам, та всю рахубу перебила семилітня війна: не лише відвернула увагу російської влади від колонізаційних плянів, але й винищила країни, з яких після пляну німецьких стратегів мала вийти перша група колоністів. Померанія втратила 10 відсотків свого населення, Нова Марка 5 відсотків.

---

¹⁾ Гр. Писаревский: „Из истор. иностр. кол. в России”, стор. 33.

НІМЕЦЬКА КОЛЬОНІЗАЦІЯ В РОСІЇ Й НА УКРАЇНІ ЗА КАТЕРИНИ ІІ.

В часі, коли німецькі князівства, як Бранденбург, Східня Прусія і їм подібні виснажувалися міжусобицями й війнами (лише в тридцятилітній війні втратили вони більше половини свого населення), німці, що засіли в Петрограді, перетягали земляків у Росію й на Україну. Саксонський генерал Вайсбах виробив проект оселення бранденбурських підданих на Півдні між старою українською і новою турецькою границею, установленою Білградським миром (1740—1742). Як ворог пруського короля Фридриха ІІ. Вайсбах хотів зломити міць останнього перемануванням його підданих в Росію; а як німець, хотів він Фридрихових підданих німців, переобтяжених в Німеччині податками, примостити на Україні, де б вони почували себе панами. Німцям забезпечувалася власна юрисдикція, їх позбавлялося рекрутських обов'язків і кінських поборів, звільнено від постачання провіанту, дозволено варити пиво й вино, торгувати з турками і татарами, ловити рибу і звіря на Дніпрі без оплати податків і т. п. Хоч на такім гешефті московська й українська скарбниці втрачали б 100,000 червінців річно, генерал Вайсбах радив прийняти виставлені ним умови, бо мовляв:

- 1) Збільшаться державні прибутки, бо як мине шість льготних років, влада щорічно діставатиме не менш як 20 тисяч червінців поземельного збору,
- 2) Україна буде забезпечена перед дрібними татарськими наскоками,
- 3) “Маломощне” українське населення буде **стримуватися перед втечею** до запоріжських козаків,
- 4) Превентивно буде унеможливлене творення гайдамацьких відділів, на яких за наскоки часто нарікають сусідні держави¹).

До проекту генерала Вайсбаха, побудованого виключно на страху московської влади з неспокоїної України, було додано ще один проект. Коли раніш говорилося про “поселен-

---

¹) Москов. Гл. Арх. Мин. Ин. Дел.: „Проект поселенія бранденбургскими подданными земли межъ старою украинскою линією и новою с турками 1741 года поставленною границей лежащей, сочиненной кур-саксонским генералом Вейсбахом в 1758 г., поданой статскому советнику Гроссу”.

ня”, то тепер вже “про кольонізацію”. Це малий, але дуже характерний факт.

В 1756—1757 роках обер-берейтор де-Ларивьер, не зважаючи на французьке ім'я німець, їздив до Німеччини купувати коней. Він був “сильно вражений стражданнями німецького народу від виснажуючих військових операцій” і бажаючи допомогти йому, надумав оселити його “кольоніями на Україні”. Подав про те проєкт до московської влади.

Смерть Єлисавети Петровни та зміни при дворі загальмували німецьку справу, поставлену вже на “добрий шлях”. Та за рік влади безсилою і нездатнього Петра III., вихованого гофмаршалом Брюммером, німецька кліка вийшла з придворних інтриг зміцненою і ще більш самопевною, ніж була до того.

Не зважаючи на опір Коша року 1759 закінчилося розпочате “описаніє земель Війська Запоріжського”, а Ново-Сербські поселенці захопили дальші землі на південь від Самотечі по Дніпру, мало не до Романовки. Німецький контроль над українськими землями було встановлено твердо. Коли ж Петро III. впав у Ропші від руки Орлова, а на московський престол сіла повнокровна німка Софія-Августа фон Ангальт-Цербст, знана під сумним для України ім'ям Катерини II., позиції німців настільки скріпли, що вже першого року влади нової цариці справа чужинецьких кольоній втратила приватній випадковий характер, а приборала правильну, систематично упорядковану організацію.

Московському простачкові всугеровано, що “у нього взагалі немає людей для заселення всіх вільних, а тим і небезпечних просторів (головно на Україні), а як і є, то неспокійні кольонізатори¹⁾). Московський простачок повірив у свою нездібність кольонізувати, рахуючи себе надто приниженим і безсилим, щоб дати відповідні елементи для успішної кольонізації. Покірні примітиви признали рацію своїм любим учителям з Берліну, бо коли б так не зробили, їх би однаково до того змусили.

Катерина II. взялася рішуче до боевого завдання німецьких зайд. Ще великою княгинею, жінкою наслідника трону, вона проголосила: “Мы нуждаемся в населеніи. Заставте кишмя кишеть народ в наших пространных пустынях²⁾). При

¹⁾ А. Клаус: „Наши Колоніи”, стор. 6.

²⁾ Сборн. Импер. Рус. Истор. Общ. — VII., 85.

вступі на трон додала: “Головним правилом ставлю собі мати опіку й турботи за тишу й благоденство довіреної від Бога просторої імперії та збільшенням в ній обивательства¹⁾). Захопилася “примером других держав” і сліпо повторювала: “Хліборобство, це перше і головне заняття, до якого треба заохочувати людей²⁾). А тому що “словянські варвари не здібні досконало оволодіти мистецтво агрікультури”, треба їм дати зразкових хліборобів — розуміється німців, які б своїм впливом ліквідували одночасово й “пекучу популяціоністичну потребу”.

14 жовтня 1762 р. Катерина II. власноручно написала Сенату указ, яким “раз на всегда”, “без дальняго доклада”, лише простим зголошенням в Коллегію Иностранных Дел приймалися всі охочі до кольтонізації. Тут Сенат знов виявив немосковську спритність. Під натиском німців і “енергії імператарицы, неоднократно й настойчиво выражающей свою волю”, при Сенаті, під керівництвом генерал-прокурора А. І. Глебова був випрацьований проект “даруемых иностранным колонистам льгот”³⁾).

Вже 4 грудня 1762 року видано Маніфеста, згодом поширеного й доповненого Маніфестом 22 липня 1763 р. “В цих актах не говорилося спеціально про німців. Мова йшла про “иностранцев”, але в звязку з фактичними умовами тодішнього життя в Росії і німецькими впливами в петербурських сферах, справа склалася так, що цими чужинцями виявилися майже виключно німці, а то переважно прусаки. Запрошувалося чужинців на державні землі, як видно з актів, для культурної й господарської мети, але в результаті виходили цілі політичні. Німцям обіцяно й дано стільки привілеїв, що корінному населенню в Росії та на Україні не могло про них і снитися”⁴⁾).

На основі обох вище згаданих актів, углових каменів кольтонізаційної політики Росії, було створено “Особый центральный орган для насаждения иностранных колоний в России”, а в президенти “Канцелярии Опекунства” призначено було вельми близького до цариці графа Г. Г. Орлова, “что

---

¹⁾ Ібід.

²⁾ Наказъ, XXII гл., 313 ст.

³⁾ Григорій Писаревскій: „Из истории иностранной колонизации в России.

⁴⁾ Сергій Шелухин: „Немецкая колонизация на Юге России”. Одеса. 1914.

уже само по себе должно было служить залогом успешности действия канцелярії”¹⁾.

Перспективи, відкриті маніфестами мусіли привабити не малий легіон охочих. В десяти пунктах маніфесту р. 1763 вираховані пільги переселенцям. Згідно з ними кольоністи, якими майже виключно стали німці, — діставали даром державні землі з умовою неподільности (підтверджено Сенатом 19 березня 1764), давалась їм повна персональна свобода і звільнення від всіх податків, налогів і повинностей (Указ 28 вересня 1764 та 5 травня 1765). По приїзді в Росію кольоністи отримували без оплати на пів року помешкання та 10 копійок харчових на добу, на будівлю домів, придбання інструментів, худоби, тощо, видавалися безпроцентні позички з державної скарбниці з тим, що ці позички будуть сплачені через 10 років на протязі трьох літ. Кольоністів звільнено від рекрутських обовязків і громадської служби на завжди, при чім пільга ця відносилася і до нащадків. За добровільну службу при війську давалась особлива нагорода (Указ 21 вересня 1764). Підчас подорожі на місце призначення кольоністам видавалися без претенсій на повернення харчеві гроші та безплатні підводи для цілої родини. Ці підводи мусіло постачати місцеве населення.

Кольоністам вільно було будувати фабрики, заводи, тощо, і в таких випадках їм дозволялося купувати й мати навіть “власних кріпаків та т. зв. заводських селян”. Всі ці пільги поширювалися і на нащадків кольоністів та не сміли мінятися на протязі 30 років (за винятком рекрутських обовязків, від яких переселенців звільнено “на віки”).

Питання зачеплені маніфестом 1763 року і так докладно розв'язані, показують, що тут вже йшла мова про установаження цілої системи сільсько-кольонізаційного підприємства. Розроблена вона була знаменито, і українці мусіли тільки здивовано хитати головою при погляді на захоплення короткозорої Москви цими просто трагічними для Росії актами. А Московщина ними захоплювалась. “Ми невольно отдаем дань удивления и сочувствия тем людям, которые, во время бытового неустройства тогдашних крестьянства и общества, сумели обнять так широко предстоящую им задачу. Наше сочувственное удивление возрастет неизмеримо,

¹⁾ Гр. Писаревскій: „Из. ист. иностр. кол. в Россіи”, ст. 52.

когда знакомлясь с теоретическими и практическими разрешениями вышепоставленных вопросов мы убедимся, насколько деятели, двигавшие делом иностранной колонизации, сумели стать выше своей среды, пропитаной сверху до основания крепостничеством: началами личного и имущественного безправия мас, с одной стороны безграничным произволом, грабительством служилых классов с другой”¹⁾.

Тим людям, що не звикли дивитися на все безкритичними окулярами, надітими на ніс Москви німецькими “цивілізаторами”, не лишається нічого іншого, як висловити своє “сочувственное удивление” московським вченим, що так захопилися німецькою геніяльністю, що навіть не запримітили, відки ті “люди, що зуміли обняти ”так широко предстоящую задачу”, черпали свою “благорозумність”. А між іншим це не так важко. Вистарчить глянути на ті пільги, що їх дав французьким втікачам Великий Курфюрст Фрідріх. Це акт підписаний в Потсдамі на сто років раніше Маніфесту з 1763 року. Коли ми придивимося до його змісту, то побачимо, що геніяльні творці пляну заселення України не такі то вже й геніяльні, до пільг Фрідріха додали лише те, що продовжили добу тривання пільг або підвищили допомоги грошеві кольтоністам. Та зрештою, і в цім не треба шукати геніяльності, а тільки холодну і дрібязкову обрахованість людей, що писали маніфест 1763 року, джерелом якого прозрадили свою національність — німців. Коли Фрідріх диктував свої пункти²⁾, він був під впливом “популяціоністичної політики західно-європейських держав XVII—XVIII століть, опертої на теорії народонаселення, що панувала в тодішній науці й була в тіснім контакті з економістикою меркантилістів. Він вабив широкими привілеями чужинців, щоб згодом їх експлюатувати. Московські плагіатори Потсдамського маніфесту, теж німці, були під впливом безпорадної розхристаности Московщини, яка просто сама випровоковувала себе визискувати. Вони поширили й розвинули в маніфе-

¹⁾ А. Клаус: „Наши колоніи”, ст. 17

²⁾ Пункти, дані французьким протестантам в Потсдамі 29 жовтня 1685 року обіцяли кольтоністам: 1) облекшення і допомогу в дорозі, 2) вільний вибір місця для кольтонізації (лише на території Марки й Клеве), 3) звільнення всього їхнього майна від мита, 4) дарові помешкання та будівельний матеріал і на 6 років звільнення від податків, 5) дарове видання землі та садків, 6) горожанство й цехові права, 7) фабрикантам кошти на заведення підприємств, 8) власне судівництво, 9) в кожному місті власного пастора.

сті 1763 року пільги кольтонізаторам Росії, бо знали, що цими пільгами покориються їхні земляки.

Що закони ці писалися майже виключно для німців, видно і з того, що з цими маніфестами виїхали за кордон особливі комісарі, які всю увагу скупчили на німецьких країнах, особливо в Прусії, звідки і вдалося їм наwerbувати найбільшу кількість перших кольтоністів. Там було створено і спеціальний орган для пересилки т. зв. “вызовных” кольтоністів до Росії. Головним комісаром був Генріх Шміт в Любеку¹⁾. Довкола нього невдовзі створилася ціла сітка приватних вербовщиків.

Всякі бувші арендатори й писарі сел зруйнованих семилітньою війною, одставші обер і унтер-офіцери, бувші при арміях маркитанти і т. п.²⁾ пішли вербувати для Росії різних ремісників, що не поміщалися в цехах, та вояків, що пішли по світу після миру в Парижі. Що вербовщики не були людьми найліпших моральних властивостей, говорити нічого. Тому їхні операції обійшлися московській владі досить дорого. Вся Європа на той час вороже ставилася до виїзду своїх громадян в Росію, на яку до речі дивились як греки на сарматів, з призирством. Відчуваючи, що там можна нажитися, вона б сховала своє призирство, як це зробили німці, та були інші причини, що змушували поодиноких держав гальмувати еміграцію з своїх земель. Австрія була обезлюднена семилітньою війною. Марія Тереса маніфестом з 16 листопаду 1763 року під карою пяти літ темниці заборонила виїзд кольтоністам. Еспанія робила те саме, виснажившись еміграцією в Америку, Франція була вичерпана виїздом реформістів. Навіть Прусія після багатьох воєн силкувалась обмежити відплив свого населення (указ 1721 року). Тому “російські” кольтонізатори змушені були вживати для своїх цілей таких непевних людей, як різні Давиди, Соломони, Рапени, що в свою чергу, ведучи набір кольтоністів майже нелегально, заманували в Росію всяку німецьку наволоч. Більшість цього люду була не що інше, як “ріжношерстна, ожебрачена і морально розпущена наволоч, по типічному вислову самих кольтоністів “*der Abschauum Deutschlands*”. Там були “промотавшиєся офіцери”, малярі, студенти, купці, ремісники і навіть втікачі від правосуддя —

¹⁾ Мин. Ин. Дел. — Реляція Мусина-Пушкина от 10/21 февраля 1764 г.

²⁾ Гр. Писаревскій: „Ист. иностр. кол. в Россіи”, ст. 80.

а найменше було хліборобів. Коли згадаємо собі, що їхні німецькі протектори при московському дворі закликали їх до Росії немов би то для “культурного піднесення”, то зрозуміємо, з яким призи́рством і непошаною дивилися німецькі за́йди на своїх чемних гостителів-москалів. Та й не диво, бо Москва все робила німецьким розумом. Навіть московськими послами за кордоном були німці, не раз навіть німецькі громадяни, які робили те, що було вигідно німцям, а не московській державі. Російський посол у Голляндії був наприклад німець Генріх Гросс. Він виконуючи цю функцію, не переставав бути віртемберським підданим і до кінця витримав лінію німецького запеклого шовініста. Коли йому р. 1763 французький інженір Жібралтар подав проект переселення в Росію 6000 французьких ремісників, пан Гросс відкинув цей проект (5/16 грудня 1763), мотивуючи свій вчинок тим, що, “при первом каком неудовольствии часть оных отошла бы за границы к смежным варварским народам, обучая оных в художествах к предосужению Вашего Величества Имперіи”¹⁾. Такої денунціаторської тактики в приміненню до ненімецьких претендентів на кольонізацію притримувалися й інші німці, “заступники інтересів” Росії, як от полковник Ребіндер, резидент в Данцігу, граф Остерман — посол в Стокгольмі, і інші. Завдяки їм в Росію з першими партіями вирушали всякі „пьяниці, злодії, лайдаки”²⁾, але — німецького походження. Від кордону їх з почестями повезли на своїх підводах “гостям раді” російські мужички.

Перша партія переселенців була скерована в Саратовські й Приволжські землі. Там заварювалась вже тоді Пугачовщина, яка р. 1773 вибухла повстанням. “Туди рахували необхідним поселити елемент неспоріднений з російським населенням і зробити його опорою. Вже з цього виразно видно політичну мету кольонізації. Ця мета ще виразніше виступила в кольонізації України, де неспокійним елементом була козаччина з Запоріжжям. Політика Катерини II була скерована до винищення всякої української самостійности”³⁾. Та про це ще поговоримо згодом. Тепер лише зазначимо, що на саратовських степах німецькі кольоністи се-

¹⁾ М. Гл. Арх. Мин. Ин. Дел.

²⁾ А. Клаус: „Наши колоніи”. СТ.

³⁾ С. Шелухин: „Немецкая колонизация на Юге России”, стор 7.

бе не оправдали. Своїм складом вони були зовсім нездібні чесно працювати, оминали всяку роботу, а потім просто розбіглись по всій Росії. “Витрачені на них п'ять мільйонів рублів державних грошей пропали. Помилка була помічена після гіркої лекції, але цей дорого набутий досвід був згодом використаний”¹⁾).

Використаний на Україні. Там ще не наважувалась Катерина II. розвивати вповні німецький колонізаційний плян, а в першу чергу заходила ся усовувати ті перешкоди, які їй саме в цім могли заваджати.

10 грудня р. 1764 видано наказ про скасування Гетьманського уряду. В потайному наказі цариця писала прокуророві Вяземському так: “Малую Россию” вважати за чужу землю і поводитися з нею, як з чужою, не годиться, а треба її порівняти з російськими”²⁾), тобто: скасувати всі особливості української республіки, скасувати свободу самоуправи, підпорядкувати все Московщині. Всі суспільні верстви України: старшина, козацтво, духовенство, міщанство й селяни, по містах і селах одностайно стали проти цього, за збереження автономії України, за те, щоб їм було повернуто давні права й привілеї, котрі мала Україна до Хмельницького.

Щоб зломити цей опір, московський уряд за порадою німців вирішив “следовать своим неприклонным решением” і вжив давнього, випробованого способу. Бачучи, що вільні думки живуть переважно поміж старшиною й більш освіченою верствою українців, уряд скоріше взявся до реформ, котрі б зразу знищили всяку окремішність України. Став приваблювати старшину на свій бік, Часу на це було обмаль, бо й Запоріжжя розуміло, що чим густіше заселить свої землі, та чим міцніше привяже до них старшину, тим твердіше й безпечніше буде його існування. Особливо цю думку усвідомлював кошований Кальнишевський. Бачивши, як влада веде політику ослаблення Запоріжжя, роздаючи запоріжські землі московським вельможам та “служилим людям”, Кальнишевський став оселяти на цих землях живу опірну силу. Скористувався з того, що на Правобережній (польській) Україні польська шляхта поневірялася над українським народом, пригноблювала його економічно, збиткувалася над православною вірою, обмежувала свободи, знущала ся над національністю.

¹⁾ Ібід. Стор. 9.

²⁾ М. Аркас: „Історія України”, стр. 538.

Згадаймо лише гайдамацькі повстання й жахливу розправу з ними. Згадаймо, що пропозиція єпископа Солтика рахувати зрадником батьківщини кожного, хто заговорить не в користь католиків, була з натхненням принята на варшавськiм соймі 1766 року та дістала силу закону¹⁾. Хоча р. 1768 сойм зробив деякі уступки православним, але вже р. 1775 православним знов заборонено було навіть публичні похорони й уживання при церквах дзвонів²⁾.

Та такі умови гнали українське населення з під польської кормиги на Запоріжжя, і тим скріплювали живу опірну силу останнього. Разом з тим на Запоріжські степи тікало й населення з Лівобережжя, де московський уряд, щоб задобрить і приручить нащадків Мазепи, обернув козацьку старшину в дворянство й дав їй в кріпацтво козаків та селян. Петро Великий, принизивши старшину політично, “не коснувся ея богатств”, а введення поміж неї московського елементу “только благоприятствовало той безцеремонности приемов, с каким старшина выступила по отношению к посполитым и рядовому козачеству”. Старшина часів Апостола перегнала своїх батьків в жадности до землі. Гетьман Розумовський, гучномовець інтересів нововитвореної української шляхти вже в 1761 році видав універсал, на основі якого посполиті, кидаючи властителя землі, втрачали в його користь свій рухомий маєток і мусіли отримати від нього писемну відпустку. В 1783 та 1785 роках було юридично оформлено те, що вже фактично існувало, видано закона про заведення кріпацтва на Україні та признання спадкового дворянства за нащадками мазепинців і взагалі всієї старшини козацької³⁾.

Описані умови гнали український нарід з Лівобережної України, прозваної московським урядом “Малороссією”, на запоріжський степ. На Запоріжжі шукало собі пристановища все пригноблене й принижене; там воно мало оборону моральну й фізичну. Запоріжжя через те зростало в силі й намагалося грати самостійну роллю, не дуже слухаючись ні

---

1) С. Шелухин: „Немецкая колонизация на Юге России”, стор. 14.

2) Проф. Вл. Антонович: „Очерк состояния православия цер. в юго-зап. России, по актам 1650—1798 г.”, Київ 1871 г., стор. 85—87.

3) А. Я. Ефименкова: „История Украинского Народа”, т. II, стор. 294—325.

польського короля, ні гетьмана України, ні московського царя. Через те колонізація запоріжських вольностей зростала неймовірно швидко, загрожуючи обезлюдненням земель козацької старшини та польської шляхти.

Не дивно, що після цього всього ті, від кого тікав нарід, намагалися знищити Запоріжжя, бо його демократична сила й гостинність перешкоджали їхній сваволі та кріпосним плянам.

Зрозуміло теж, чому й російська влада не бажала скріплення Запоріжжя.

Зрозуміло також, чому німецькі колонізатори просто мріяли про його знищення: аби швидше розділити його землі. В спільному поході Московщини й німецької колонізації на Україну в першу чергу р. 1764 “Нову-Сербію” переіменовано в Новоросію; з полкових містечок витворено міста, “шанціж” названо військовими поселеннями, полки згодом (1783 р.) обернуто в легкокінні, а ще за кілька років переформовано в регулярне військо. Так в серце запоріжських земель забивався крицевий клин — вістун і охоронець майбутньої німецької колонізації, яку р. 1764 оповістив “Высочайше конфирмованый общий план о заселении Новороссии”. На його основі приватним особам мали роздаватися землі для “заселенія, скотоводства и насаждения” в губерніях Катеринославській, Херсонській та на Таврії (округа Дніпровська та Мелітопільська). Достотно місце й межі колонізації встановлено постановою 19 березня 1764 року.

Заледви було опубліковано програм колонізації, грек папа Димітрій, за посередництва Канцелярії Опікунства попросив дозволу поселити на Україні партію своїх земляків для плекання худоби й виробу сальних свічок та молочних продуктів.

Для цього не добивався навіть усіх тих льгот, які пропонувалися — лише деякі з них і то на добу п'яти літ.

Та для того, щоб дістати дозвіл від цариці-німки та її міністрів — російських німців, — бракувало йому одного — тевтонської крові. 13 січня 1764 року цариця власноручно написала на прохання грека Димітрія: “Быти по сему, только не иначе, как за границы прилежащие к Российской Империи в Азии”¹⁾. Оттуди, мовляв, лізьте, а тут на Україні не для вас.

---

¹⁾ Полн. Собр. Зак., т. XVI, но. 12010.

Конкуренція німецьким визискувачам була усунена. Німці, мовляв один з героїв роману Крижановської¹⁾, „Паутина“, які приходили в Росію, „здобували собі всі почести й гроші, займали посади та доходили „до степеней известных“, щоб з висоти їм було ще зручніше плювати на го-стинну країну, що їх пригріла, зробила з босяків баринів та багатіїв, не бажали, щоб ще хтось ділився їхнім теплим місцем. До речі на той час і російська влада — похопившись від втрат, понесених при першій партії німецьких кольтоністів, використавши впливи гр. Григорія Орлова, здобула від Катерини II 9-го листопада 1766 року підтвердження постанови про „прекращеніе вызова колонистов из Германіи“²⁾. На деякий час було навіть припинено запрошування німецької еміграції до Росії. Та це не спинило мандрування впертих тевтонів на схід з власної ініціативи і на власні кошти. В 1770 році появилася навіть книжка „Briefe ueber die Auswanderung der Unterthanen, besonders nach Russland“ (20 листів), в якій пояснювалося, чому німецьке селянство хмарою посунуло в Росію, хоч Йосип II. заборонив еміграцію³⁾.

В цій книжці писалося: „Горе тим князям, що своїми похотями, тиранством та дуже поганим господарюванням спричинюють нещастя стільком людям! . . . Коли підданий це бачить, — а переконатись він мусить, бо це торкається його в першій мірі, — коли він виразно спостерігає, що вже або зруйнований, або крок за кроком дійде до крайньої нужди, що мусить своїм життям і кровю задовольняти забаганки князів та їхніх недостойних любимців, — то що йому робити? Саме розумне, найсправедливіше і відповідне його потребам вийти з країни недостойної добрих підданих і шукати іншої, де б їх цінили й шанували“⁴⁾. Такою країною була Московщина. „Кто хочет к нам полаживать — изволь!“ Тут „подонки німецького суспільства пристроюються на теплі місця, починаючи з кухарок, льокаїв та конюхів, обертаються в гувернанток й учителів“⁵⁾. Тому німецький селянин ки-

---

1) В. И. Крыжановская: „Паутина“, 1906, ст. 173.

2) Моск. Гл. Архив Министерства Юстиции „Дела Правительствующего Сената I-го департамента по части опекунства иностранцами“.

3) Едікт 8/9 августа 1768 г.

4) Briefe ueber die Auswanderung der Unterthanen, besonders nach Russland“, Gotha, 1770, стр. 18, лист V.

5) В. И. Крыжановская: „Паутина“, ст. 50.

дав, хоч і неохоче свою батьківщину, знайомих, приятелів і т. п. Зі скорботою в серці він вибирав як мудрець з двох лих менше¹⁾). Це менше лихо, в суті було лихом не для „нещасних кольоністів”, а для корінного населення, в яке вони продерались. “Зайди” почували себе тут “як в завойованому царстві, виявляючи при кожній нагоді незмірну невдячність, ненависть і призирство”²⁾). Тому що в Росії німцям можна було добре влаштуватись, то не зважаючи на суворі заборони згаданого едикту р. 1768 вони масово сунули “нах Остен”, хоча їх уже й не кликали земляки, достойники в Петрограді. Росія запаморочена польськими справами, Пугачовщиною, турецькими війнами ледво встигала направляти їх хвилі туди, де їх вимагали обставини. Хоча й не засипала вже грішми, та все ж таки уважно улаштовувала в Середній Рогатці, Ямбургській колонії, Іжорській та Ново-Саратовській.

Підчас Пугачовщини німці вперше оправдали покладені на них надії. Допомогли царській владі кроваво розрахуватися з повстанцями. Починаючи від генерала Траубенберга, що недотепним вирішенням справ яїцьких козаків властиво завинив повстання, від ген. Фреймана, що вів першу карну експедицію на повстанців, аж до оренбурського губернатора Рейнсдорпа, начальника другої карної експедиції ген.-майора В. А. Кара, казанського губернатора Брандта, полковників Вульфа і Міхельсона, всі німці приклали своїх зусиль і знання, щоб зломити революційний рух обездправленого Катериною II. селянства. Німці пробували навіть виставити Пугачова за агента турків, поляків чи французів, щоб таким способом зdiskредитувати нації ворожі тевтонським замірам на Сході. Розуміється, глупа інтрига була розкрита в повній своїй недотепности і лише в романі гр. Саліаса “Пугачевцы” залишились сліди цієї невдалої німецької “рафінованости”.

Коли ж Пугачова було четвертовано 10 січня 1775 року по зруйнованих вогнем, різнею й грабунками містах і селах, на незораних й незасіяних полях, на цій руїні нещастя й страждань упослідженого московського селянства, запанували німецькі селища, твердині жорстокої сваволі Москви серед неспокоїного моря поневоленого люду, бази найма-

---

¹⁾ “Briefe ueber die Auswanderung der Unterthanen, besonders nach Russland” стор. 20.

²⁾ В. И. Крыжановская: „Паутина”, ст. 104.

ного кнехтовства, що за гроші готове вирізати всіх, а в першу чергу “словянських варварів”. На нагірнім боці Волги було вже 46 кольоній, а на луговім 56. Всього 11,986 душ німецьких кольоністів.

Дух волі на Волзі було приборкано і ногою чужоземних кольоністів наступлено ймоу на груди.

Після того можна було взятися й за Запоріжжя.

НІМЕЦЬКА КОЛЬОНІЗАЦІЯ ЗАПОРІЖЖЯ.

Донське козацтво було в близьких і приятельських відносинах із Запоріжжям. Московська цариця-німкня боялася, що Запоріжжя, підсилившись кольонізацією, розпічне значно серйознішу завірюху, ніж Пугачівщина. Тому, коли кольонізація Запоріжжя за кошового Кальнишевського прибрала організованих форм, Москва, лукавим зрадливим маневром генерала Текелія захопила року 1775 Запоріжську Січ, і в рр. 1775—1783 знищила українську республіку. Запоріжські землі було роздано привілійованим панам різних націй, за винятком української. Кольонізація степової України прибрала зовсім інший вигляд.

З десятиміліонового земельного фонду запорожців, оголошеного державним маєтком, лише в 1776 році було роздано 459,220 десятин, а за десять наступних років (до 1784 року) з того фонду роздано 4,470,302 десятини, при чім Потьомкін, граф Каменський, граф Браніцький, Лосьєв, Сінельников, Мерлінг і інші подіставали величезні латіфундії. Роздавали землю і ріжним зайдам з чужих країн, тільки не українському населенню, яке могло селитися на них лише в ролі кріпаків¹⁾.

Р. 1778 від Кази - Кермані, вгору по Дніпру, розпочала-ся кольонізація запоріжських земель з Криму²⁾.

Кн. Потьомкін, що “охотно принимал в Новороссію и русских беглых и подонки западо-европейскаго общества, серйозно думал о поселении в Крыму даже беглых английских каторжан и преступников”³⁾). Полк. Сінельников викликав з острова Даго першу партію шведів. 20 серпня 1781 р. з мису Гогенгольм вирушили перші кольоністи, 960 душ.

1) С. Шелухин: „Немецкая колонизация на Юге России”, ст. 19—20

2) Гр. Писаревский: „Из иностр. кол. в Росии”, стор. 208.

3) Бриклер: „Потемкин”, ст. 76.

Новоросійський губернатор Н. Д. Язиков відвів їм землі на Казі-Кермані. По 60 десятин на двір та “повольную часть лесных мест из ближайших днепровских островов”¹⁾).

Шведські переселенці були тільки серпанком, за яким мала розвиватись дальша кольонізація німецька. Це видно зі звіту полк. Сінельнікова “Його Світлости Потьомкіну” (9 грудня 1781).

Пропагатори німецької кольонізації мали основу говорити, що мовляв, всіх запрошували й пускали на кольонізацію, та тільки німці виявилися здібними витворити основні поселення. Хоч перша шведська кольонія “Альт-Шведендорф” р. 1804 при Олександрові І. була доповнена ще трьома поселеннями і організована в “шведській колоністській округ”, але не мала ні стратегічного ні економічного значіння. Це була демонстрація тільки німецької хитрости, як з другого боку демонстрацією московської глупоти були проекти Потьомкіна заселити Крим англійськими каторжанами та проект графа Мочаріно переселяти на Україну корсиканських бандитів²⁾. Останні хотіли за кожную ціну будь ким заселити Україну, а німці всякими способами старалися доказати Москві, що лише німці є найліпшим і тому найбільш бажаним і найбільш гідним елементом для заселення України.

З гумористичною докладністю здійснювали свій плян. Так, для прикладу, жінка російського резидента в Курляндії, розуміється німця, баронеса Местмахер, скуповувала незаконнороджених дітей німецької бідноти, по три-чотири дукати за душу, наймала їм мамок та виховувала їх, аби згодом подарувати їх Потьомкіну для кольонізації довіреної йому Новоросії³⁾. Цей вибрик істеричної, запеклої німки при всій безглуздості, є якнайяскравішою ілюстрацією німецької психіки і настроїв та плянів, вірець тої систематичної плянової німецької навали, з якою мусіла боротись безсила, приборкана Україна.

Року 1791 прилученням Ганщини було ліквідовано останній закуток запоріжських володінь. Землі Ганщини приписано до загального земельного фонду, який так розпускався даруваннями, що вже р. 1803 виникла необхідність видати новий закон про обмеження розподілу штаб-старшинам

¹⁾ Гр. Писаревский. *Op. cit.*

²⁾ Москов. Гл. Арх. Мин. Ин. Дел.: *Сношения съ Тосканой.*

³⁾ *Ibid.*

до 1000 десятин, а вищим старшинам до 500 десятин. Землі роздавались таким людям, що ніколи хліборобством не цікавились і ніякого звязку ні з землею ні з Україною та з її населенням не мали. Роздавались і ріжним авантюрикам. Доля народу та його країни були для пануючої верстви чужими. Все це й витворило найвідповідніший ґрунт для успіхів німецької кольонізації.

Нові землевласники Новоросії, розуміється, бажали мати прибутки зі своїх земель. Для того потрібні були робочі руки. Тому р. 1783 на Україні заведено кріпацтво, а р. 1785 козацькій старшині та новій зайшлій шляхті дано грамоти на дворянство. Закінчивши так свою працю, Потьомкін, опікун Новоросії, запрохав царицю подивитися на нові землі. “Дуже бучно і з великою ватагою прибічників вибралася Катерина у 1787 р. в дорогу до Києва.” Звідси спустилася вона по Дніпрі аж до Херсону, і по дорозі, на місці неменш символічному, як Кодак, зустрілася зі своїм спільником Йосипом II., цісарем австрійським. З ним вона у Новому Кодаку зробила закладини великого міста, котре найменувала Катеринослав. Ще одні закладини там зроблено: захищаючи самодержавіє, Катерина II. з поради Йосипа II. намислилася взяти на себе опіку німецькими та австрійськими зайдами. Своя кров!

Незабаром після того, р. 1787 під Єлисаветградом була заснована перша німецька кольонія на Україні — Альт-Данціг.

Німців привіз із Прусії комісар Трапне, всього 900 душ. Як свідчить ревізор Контеніус, все це були п'яниці, злодії та ріжна німецька наволоч, яка вже р. 1790 майже вся розбрелася. Влада після цього стала обережною, припинила навіть переселення, та свідоміші німці не покладали рук. Натиском на “центр” досягнуто того, що р. 1797 та 1801 було обновлено контори опікунства над чужинцями — в Саратові й на Новоросії. Під їх юрисдикцію відійшли всі справи кольоністів, за винятком кримінальних. Для охорони внутрішньої системи кольоній видано в р. 1800—1803 “однообразные инструкции внутреннаго распорядка и управления¹⁾”. На основі нових порядків року 1803 приїхали із Прусії переселенецькі депутати Ціглер і Шуртер, які прохали дозволу на кольонізацію німцями Новоросії, а згодом і інших, сусідних земель.

---

¹⁾ Полное Собр. Зак., т. XXIV, Но. 17,865.

Особливо вони піклувалися за дозвіл на кольонізацію побережжя Чорного Моря, в першу голову, Одеського уїзду. Як свідчить С. Шелухин, “грунт в Одеськім уїзді місцями зовсім нікчемний, а тому таке господарство вже тоді муіло б показатися підозрілим, але на це не звернули уваги. В дійсности ж це було ніщо інше, як початок реалізації на теренах Росії тої ідеї, яка згодом була формульована в краіномовне „Дранг нах Остен”¹⁾.

Вже року 1803 під Одесою появилася перша міцна німецька кольонія Маріенталь, а р. 1804 в Одеськім окрузі вироіло вже пять кольоній (Грос-Лібенталь, Кляйн-Лібенталь, Люстдорф і інші) та в Херсонськім три. Після року 1803 в Одеськім районі наскоро поставлено ще 31 кольонію, під які відведено 129,353 десятин державної землі. В Херсонській губернії німцям віддано від держави 185,963 десятин доброї землі та опріч того ріжних пасовиськ добрий шмат. Все це заокруглено примежованням відібраних у жидів 3,908 десятин.

Добробут німців почав підніматися і вже в найближчих наступних роках перегнав добробут місцевого українського населення, який з появою німців почав катастрофічно падати. Селянська реформа сильно поповнила ряди безземельних на Новоросії. Багато “кріпосних, переживши увесь жах кріпацької залежности, боялися брати наділи, щоб в майбутньому знов не попасти під якого пана. Осталися без землі й дворові селяни. Їх становище було тепер гірш кріпацького, і багато з них попали в економічну неволю саме через те, що не мали й пяди землі. Опинившись без землі, ці споконвічні хлібороби дістали відпустку на волю по акту, а тому й названо їх актовими. Про своє важке життя вони говорили “дали нам ахту, щоб ми ахкали, то ми й досі ахаємо”²⁾. Ставши поза рамками селянства, вони одержали від сусідів назвисько “випханців”, немов би витиснених з суспільства.

В таких обставинах, коли місцеве населення занепадало й бідніло, московська влада дбала про кольоністів, як рідкий батько³⁾. Досліджено й зліпшено стан кольоній, „Вызов колонистов был и продолжался на основании манифеста

¹⁾ С. Шелухин: „Нем. колон. на Юге России”, ст. 29—30.

²⁾ С. Шелухин: *Op. cit.* 21.

³⁾ *Ibid.*

1763 года"¹⁾), хоч умови і причини заселювання земель значно змінилися, — Катерина II. “вызывала”, бажаючи заселити пустуючі землі, тепер кольоністів кликали вже в густо залюднені місцевости. Тому р. 1806 вийшов закон про зміну деяких пільг.

На переселення почали пускати лише “хліборобів і знавців вівчарства, скотарства, шовківництва і под., при чім для розведення ліпших пород овець кольоніям поверх належної їм землі видавали “вівчарські” паї, приблизно по 500 десятин на кольонію.” Харчеві гроші видавалися по новому закону не лише підчас подорожі, а й на місці призначення аж до першого урожаю (287, 288 ст. Уст. о Кол.). На купівлю будинків, худоби й інвентарю видано безпроцентові позички по 300 рублів на двір зі зобов'язанням сплати за 10 років протягом 10 літ. На кожний двір в Новоросії давалося 60 десятин ниви, що видавалася не в індивідуальне володіння господаря, а в вічно спадкове володіння “двора” при рішачій думці кольонії. Таким чином маєток цілої кольонії був під керівництвом одного центру — управи кольонії, яка, як згодом побачимо, була в своїх рішеннях інспірована з Берліну.

Після того німці так “енергійно й такими масами рушили на південь, що владі вже за шість років довелося задуматись над тим, як би німці не перетворили Україну в Чорноморську Німеччину”. І от р. 1810 виходить одне розпорядження за другим про обмеження німецького переселення на державні землі. Спершу припинено допомоги грошеві, а р. 1819 скасовано й комісії по переселенню. Та німецький елемент скрізь вже розкидав свої авангарди, скрізь був сильний. Тому кольонізація продовжувалася, хоч і повільніше і без деяких пільг. Від 1819 до 1843 року в Херсонській губ. на дарованих державних землях було засновано ще 6 кольоній.

Та після 1843 державних земель більше німцям під кольонізацію не давали.

Тільки 1906 р. знайшли вони новий спосіб набувати землі разом з селянами при допомозі „Землеустроительных Комиссій” та „Крестьянского Позем. Банка”.

“Відносини влади до німецької кольонізації після 1843 року не могли вже перешкодити німецьким плянам, бо за ними стояла вже добре зорганізована група російських нім-

---

1) Полн. Собр. Зак., т. XXVIII, Но.Но. 21163,21177.

ців, що від часів Петра I. вирости вже в велику силу. Землі з 1861 року продавалося багато, до 1880 року вона була дешева, поміщики продавали її, а німці арендували її й розселялися зовсім вільно, дедалі збільшуючи свої кадри і силу¹).

Про активну скупку землі німцями свідчить той факт, що за кілька тижнів було скуплено у князів Урусових 17,000 десятин, у Іляшевича 16,000 дес., у Борисових — 22,000 десятин, у граф. Ігнатевої — 17,000 десятин, у Милорадовича — 20,000 дес.; у ген. Орлова — 5,000 дес. За 2—3 місяці, як свідчить Веліцин, німці скупили поверх 115,000 десятин землі. Окрім того німці поширювали свої володіння способом перекручування закону.

Закон 4 юлія 1871 року називав кольоністів “поселенцями-власниками” і загірпив за ними певні особливості у відношенню до землі, не ототожнюючи їх з “селянами-власниками”. Новий же закон року 1910 назвав всіх хліборобів “сільськими обивателями”. Це дало можливість німцям-кольоністам, як “селянам-обивателям”, користуватися всіми привілеями і пільгами, установленими законами для бувших селян (кріпаків), хоча німці не лише не були селянами, “але ще й самі нераз могли мати селян”. Багатії німецькі стали користуватися пільгами, установленими для місцевої бідноти, “завдаючи тим багато шкоди як державній скарбниці, так і бідноті.”

Неправильне тлумачення й примінення закону 14 юнія 1910 року було доведено до абсурду²). Після арт. 56 Закону 14 юнія 1910 року, селянин Херсонської губернії міг купити по нормі шести наділів, по 5½ десятин, тобто, 33 дес. без оплати податків. У німців кольоністів наділи були по 60 десятин, а шестикратна норма піднімалася аж до 360 дес. і за все це німецькі кольоністи не платили податку. Вийшло так, що український селянин не міг купити ані одного німецького наділу, бо той пересягав 33 дес., а німець міг купити 360 десятин. Був і випадок, що на 8 членів родини купили німці 2,000 дес. й вимагали звільнення від податкування на основі селянського закону про бідноту.

Неправильне трактування закону 14 юнія 1910 року обогатило німців-кольоністів, а селян знищило, обездолило.

---

1) Клаус: „Наши колоніи”, Петроград, 1869 г.

2) С. Шелухин: стор. 34.

Німці кольоністи, діставши від влади наділи по 60 десятин, зразу стали володарями величезного земельного фонду. Держава дала їм міцну основу для зросту їхнього економічного добробуту, забезпечила їх раз на завжди від безземелля. Та опріч наділів по 60 дес., з якими не можна було рівняти сільський земельний фонд, з якого селяни в тих місцях мали не більше 5½ дес., німецькі кольоністи мали, опріч наділів, ще “вівчарські”, “садибні” та інші землі, подаровані їм також з державного фонду. Садибні паї німці поділили між собою, а на вівчарських, даних їм скарбницею для плекання овець, овець не розводили, а полишили собі ці ґрунти для користування цілої кольонії. Ані фабрик, ані заводів чи яких інших промислів вони там не створили. Цю додаткову землю використали для того, щоб мати можливість утримувати величезну кількість худоби (особливо коров), чого селяни, позбавлені пасовиськ, не могли собі дозволити. Опріч того німці мали в тих землях невичерпане джерело зростаючого фонду для прикупування нових земель. Прибутки, що повстали з віддавання під аренду вівчарських земель, склали величезні капітали, які названо “вівчарськими капіталами”.

Тому що арендний чинш зростав, то й ці капітали росли, незалежно від накопичення. Спершу з цих капіталів великі суми відходили на покриття купних оплат, але після цих операцій залишилися ще такі великі суми, що напр., Раштадська Громада купила за них р. 1887 630 дес. землі, а в 1898 р., тобто через десять років, вже 1,090 десятин. Коли ж викупні оплати були всі покриті, вівчарські капітали почали йти виключно на купно землі.

Цей даровий фонд разом з іншими даровими або дешевими джерелами дозволив німцям кольоністам підняти ціни на землю настільки, що конкуренція з ними стала для селян цілковито неможливою. Землі, куплені за ці гроші, причислені законом до громадських, рахуються також неподільними і роздаються німцям задармо. Громади почали було обкладати наділ з таких земель податком в користь кольонії, щоб з ново надбаних грошей збільшувати фонди призначені для скуповування земель, але Сенат наказав¹⁾, щоб землі, куплені за допомогою вівчарських капіталів, роздавати в наділ даром. В деяких кольоніях в наслі-

---

¹⁾ Рішення Общ. Соб. Правит. Сн. за 1903 г., Но 20.

док цього дійшло до того, що кожний щойно народжений хлопець в родині кольтоністів діставав з цього фонду даром біля 15 десятих.

Вівчарських земель мала кожна кольтонія біля 500 десятин. Аренда їх і занесення арендного чиншу в кольтоніяльну скарбницю творили за кожних 10 років капітал більший 100,000 рублів, — цей фонд вже сам по собі забезпечував кольтоністів від малоземелля та іншої нужди. Старі кольтонії мали в Одеськім окрузі біля 4,000 десятин “вівчарських земель” і щорічно діставали з них понад 60,000 рублів. Цей капітал пускали в різні операції з 10—12 відсотків прибутком й таким робом на протязі семи літ назбирали більш пів мільйона рублів “вівчарського капіталу”. Одержавши стільки ж грошей у позику з Херсонського Земельного Банку, доклавши до того свої й всякі інші позички (з Німеччини, напр.), німці легко скупили величезні маетки навіть за ненормально підвищені ціни. Куплені за “вівчарські капітали” землі роздавалися даром. Нові кольтонії, одержавши задармо ґрунти, замість арендних чиншів, обкладали нових власників певними сумами, складаючи так новий капітал, майже згідний з “вівчарським” і скуповували землі так самісінько, як це перед ними робили старі кольтонії. Бідних кольтоністів, за винятком дійсно надзвичайних випадків, ніколи не було.

Таке забезпечення кольтоністів дало їм можливість стати на першому місці по добробуту в цілій російській державі. Ці багатства, як видно з даних Земських Управ і Нотаріальних Архівів, довели до того, що німці мали змогу не з недостатку землі й не через малоземелля, а просто із жаги до захвату в свої руки по можливості більших земельних фондів, зробити скуповування землі особливою своєю метою. Маючи такі багаті й дарові фінансові джерела, як “вівчарські” й інші капітали, німці стали в скуповуванні земель поза всякою конкуренцією; позбавили селян можливості набувати землі навіть при допомозі Сель. Позем. Банку. Німецька практика фактично параліжувала в багатьох місцях України, Бесарабії й Криму всі добрі наміри уряду поліпшити становище бідних селян. Після офіційних джерел Зем. Упр. Херсонської губ. німці вже до 1895 року мали на Херсонщині: 185,963 десятин надільної землі, до якої докупили ще більш як 500,000 десятин, та арендували понад 300,000 десятин. Це все було в руках кольтоністів. Сюди не зачислені німці-помі-

щики. На той час, згідно з статистичними даними було на Херсонщині 104,000 душ німців. Херсонщина займала простір 6,432,197 десятин, з чого придатні до хліборобства ґрунтів було лише 4,101,333 десятин. Таким робом в німецьких руках вже до 1895 року скупчилась майже четвертина всієї придатної землі на Херсонщині. До 1843 року в Херсонській губернії було 42 німецькі кольонії. А в 1895 начислено їх більше 150. Місцеве населення в районах нововитворених кольоній зникло.

Витиснене з насиджених місць, воно розбрелось, хто куди міг. Частина переселилась в Азію, частина пішла в місто, збільшуючи ряди неспокійного, незадоволеного і озлобленого пролетаріату. А частина перетворилася в “босяків” чи батраків.

Особливо розвився закуп земель німцями після 1879 р., від часів російсько - турецької війни. З того менту Німеччина стає особливо впертою і послідовною в своїм “Дранг нах Остен”.

В році 1879 німці придбали 30,368 десятин. В 1888 — 40,740 десятин, в 1889 — 32,665 десятин і так продовжувалось. Тільки зменшення дворянського фонду зменшило німецькі купівлі. Так що р. 1903 німці купили лише 15,000 дес. Від шістьдесятих років дворяни Катеринославщини лише спродували, а німці кольоністи лише набували землю. При таких умовах перед світовою війною в німецьких руках скупчилась ціла третина всіх земель Херсонщини, де 135,000 німців володіли більшою кількістю землі, ніж 2,000,000 селян.

Поширивши при допомозі своїх московських земляків постанови закону 14 юня 1910 р., зо всіми його пільгами, німці кольоністи заходилися скуповувати наділи й у селян, чим в край знищили місцевих хліборобів.

ТРАДИЦІЙНА НІМЕЦЬКА ПОЛІТИКА СУПРОТИ УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ.

Як австрійські, так і пруські німці дивилися на Схід, як на простори своєї кольонізації, але підходили до них ріжними шляхами. Австрійський цісар Йосип I., борючись з Францією й Швецією, підпирав Московщину, а тому радив Петрові I. р. 1709 винищити козаків або повисилати їх з України на північ, а на їхнє місце оселити німців-кольоністів. Тоді,

мовляв, Московщина, маючи забезпечений спокій на Україні, зможе підбити під себе Крим. Таку саму раду Катерині II подавав цар Йосип II, як в окремих листах, так і при особистій зустрічі на Дніпрі р. 1787. Прусія ж грала на двоє: з одного боку продовжуючи свої попередні звязки з Україною супроти Польщі, заgravала подекуди з українською старшиною, що під впливом просвітніх ідей готувалася до повстання проти Московщини, а з другого, в своїх суперечках з Францією й Австрією шукала підпертя у тій самій Московщини, поглиблювала звязки з нею, заповнювала її адміністративний апарат своїми людьми, обертала її в терен своїх впливів. Коли р. 1791 українські самостійники вислали до Берліну свого уповноваженого гр. В. Капніста для переговорів відносно помочі Україні на випадок її повстання проти Московщини, то король навіть не прийняв його, а канцлер Герцберг викрутився двозначними словами, після чого налякав Московщину французькою революцією та можливостями української, виторгував у Москви певні концесії й віддав Україну на поспас московського імперіялізму.

Австрійський цар Йосип II, хоча й дозволив під впливом просвітньої доби та французької революції вживати в народніх школах Галичини русинське “язичіє”, проте швидко зійшовся з польською шляхтою і віддав під її контролю весь український рух. Хоча р. 1847 цар наляканий можливостями революції і видав наказ про поділ Галичини на дві губернії — Краківську (польську) та Львівську (українську), як того бажали українці; хоча в час революції р. 1848 відновив право на науку українською мовою не лише в народніх, але й середніх та високих школах, а р. 1849 дозволив навіть впорядкувати українську національну гвардію, яка допомогла йому приборкати польське повстання, — проте вже р. 1850 все це було або цілком скасовано, або дуже обмежено, а панування над українським народом передано тій самій польській шляхті, повстання якої український нарід допоміг задавити. Хоча р. 1851 цар Франц Йосип на закладинах “Народнього Дому” у Львові заявив “Тут я з моїми русинами”, проте не спинив репресій супроти “русинського руху”, які змусили Головну Руську Раду розв’язатися того ж року.

В роках 1854-5 підчас конфлікту Московщини з англо-французькою коаліцією пруський канцлер Бетман-Гольвег,

боячись скріплення Московщини, під впливом Бунзеля, що був послом в Англії, прийняв англійський плян розділу Московщини, відобрання від неї польських та українських земель і обернення України в самостійне королівство, щоб “відсунути Росію в натуральні кордони”. Та коли англо-французька коаліція розгромила Московщину в Криму, Німеччина негайно обернулася в бік Московщини, порозумілася з нею супроти західніх своїх сусід і цілком забула про “визволення України”. Вигідніше ж мати кольонізаційним тереном всі простори від Балтику аж до Тихого Океану, ніж саму Україну.

Року 1861 австрійський цісар під впливом розвитку ліберального руху видав новий патент про реалізацію конституції, яким поширено права й українського народу, але вже року 1866, в час боротьби з Прусією, знов всю владу в Галичині передав польській шляхті і дозволив їй, не зважаючи на всі протести українців, запровадити в народніх школах Галичини польську мову, як урядову. Тай в дальнішому цісар задовольняв усі забаганки польської шляхти коштом українського народу. Віддав полякам всю адміністрацію в Галичині, намісниками призначав тільки поляків, дозволяв адміністрації незаконно проводити на виборах до віденського парламенту і львівського сойму польських депутатів і т. п. Всі українські петиції кидав просто до коша.

Р. 1888 міжнародне напруження знов змусило Німеччину обережно розглянутися по сусідах. Бачивши скріплення Росії й перемоги її над Туреччиною, канцлер Бісмарк почав був прислухуватися проекту Гартмана про ослаблення Росії відділенням Польщі та України, створенням в басейні Дніпра самостійного українського королівства. Та... полякавши цим трохи Московщину і добившись від неї певних концесій для німців, Бісмарк одвернувся від Гартманового проекту, а німцям заповів назавше триматися добрих відносин з Московщиною, бо остання є невичерпаним джерелом скарбів для німецького духу. Так само зробив і австрійський цісар. Поки був під страхом можливостей європейської заверюхи, доти змушував поляків порозуміватися з українцями (“Нова ера”), а як тільки біда минула, обдурив українців спільно з поляками. Хоча розвиток українського руху змусив цісаря заявити року 1895 українській делегації, що “руська народність так само близька серцю цісаря, як і інші народи мо-

нархії”, — проте вже на виборах до парламенту р. 1897 було забито українців 8, поранено — 29, арештовано й закинено до в'язниць — поверх 800.

Протягом десятків літ перед світовою війною австрійський уряд не лише мовчки дивився на польські свавільства в Галичині, а ще й помагав їм. Не допускав до задоволення елементарних українських потреб в шкільництві, господарстві і т. п. Скільки раз приобіцював українцям залагодити справу з шкільництвом взагалі та з університетом зокрема, а проте завше обдурював. Спокійно дивився, як польські студенти нападали на українців у львівському університеті зі зброєю в руках. Досить пригадати численні майже невинні галасливі обструкції й демонстрації українських послів у віденському парламенті, починаючи з р. 1904 аж до світової війни, щоб уявити собі німецьку прихильність до українських жадань. Досить пригадати заяву прем'єр-міністра Бека в парламенті р. 1907, що “уряд признає, що до цієї пори не знав руського питання”; пригадати, скільки раз австрійський уряд обіцяв задовольнити українські жадання університету й скільки раз обдурював; пригадати, як урочисто прем'єр Штірк і міністер освіти і цілий уряд р. 1912 в парламенті зобов'язалися, що цісар видасть в цій справі окрему грамоту і як ганебно все це було нездійснено. А сам цісар особисто не дурив українців? Не лише в попередні роки, а навіть в роках 1913 та 1914, коли приобіцяв українцям “дійти своїх прав”.

Не лише цісар. Все німецьке суспільство в Австрії не звертало уваги на українські вимоги. Відомий український публіцист д-р В. Кушнір, редактор “Ruthenische Revue”, що виходила у Відні з р. 1903, а потім “Ukrainische Rundschau”, свідчить, що німці цікавилися українцями лише постільки, поскільки це було потрібно їм для боротьби з поляками. Звичайно ж австрійські політики й преса навіть не згадували про українців. Промови німецьких та навіть чеських послів реферувалися в австрійській пресі. Українських — ніколи. Хіба коротким стереотипним реченням, що “рутенці такіто виступали зі своїми звичайними жалями.” І то не тому замовчувала преса про українців, що не мала відомостей. Ні. Принесені українцями статті й інформації систематично йшли до коша. Особливо в редакціях урядової преси. Уря-

дові часописи свідомо замовчували українську справу. Навіть в час війни.

Та й уряд відкинув всі українські домагання, не зважаючи на те, що українці виставили на оборону Австро-Угорщини крім звичайного континентного війська добровільні відділи “Українських Січових Стрільців”.

Не менш ганебно обдурила українців і Німеччина. Розпочавши обіцянками помочи українцям в створенню самостійної держави, сформувавши з тою метою із українських полонених дивізії “Сірожупанників” та “Синьожупанників”, закінчила гвалтовним роззброєнням їх на Україні й допомогою московським силам усунути українську владу та настановити гетьманом України ген. П. Скоропадського, який поставив своєю метою відновити “єдину неділиму” царську Росію, починаючи з України.

Всього цього досить, щоб переконатися, як німці (австрійські й пруські) ставилися до українського народу, до України. Використовували їх лише в своїх цілях, виснажували. Згадували про Україну лише тоді, коли треба було залякати Московщину, виторгувати від неї більше концесій, ослабити її міць. А як тільки Московщина давала, чи хоч обіцяла те, що німцям бажалося, вони враз забували про свої пляни “визволення України” й допомагали Московщині панувати над нею, бо їм вигідніше заповняти своїми людьми й виробами всі простори від Балтику аж до Тихого Океану, ніж воювати з Московщиною за Україну.

СТАН НІМЕЦЬКОЇ КОЛЬОНІЗАЦІЇ НА УКРАЇНІ ПЕРЕД СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ.

Візьмімо відчит Одеської Повітової Земської Управи за 1913 рік.

З нього бачимо, що з 855,000 десятин землі в повіті на 1 січня 1914 року належало надільної землі: селянам 108,011 десятин, а німцям 128,838 десятин. До цієї землі селяни прикупили 23,639 десятин, а разом з німецькими групами кольтоністів й міщан — 76,158 десятин, а німці самі прикупили собі 193,488 десятин. В 1913 р., в Одеськім повіті було у селян 131,649 десятин, разом з міщанами і іншими приватними особами (в тім числі й німцями) — 207,807 десятин, а в німців

було біля 335,900 десятин землі. Тобто — в півтора рази більше, ніж у селян.

І так було скрізь, де з'являлися німецькі кольтоністи. Купівля землі німцями скрізь тягла за собою ожебрачення місцевого українського люду. Українці мусіли кидати затравлені німцями райони, за винятком хіба тих, що ставали повними рабами кольтоністів. Німці до всього того не наймали місцевих робітників, а силкувалися замінити їх зайшлими елементами. Це практикувалось для того, щоб лекше було їх приборкати й оволодіти місцеве населення. Тому місцеве населення від німців кольтоністів ніякої користи не мало й дедалі все більше біднішало. Бідне населення продавало рештки своїх земельних власностей німцям і йшло в світ за очі. На цім тлі німці витворили практику: “Нам хазайнів не треба, нам злиднів треба”. Тому не диво, що селяни охочі були вернутися до кріпацтва, бо, мовляв, “у пана селяни заробляли і позичали, зверталися за порадами. Бувший поміщик і селу помагав, то на церкву, то на школу, то на міст.” Від німців українське село не дістало нічого, і селянин, хоч би з голоду вмирав, не міг надіятись на будь яку допомогу від німців.

А тим часом що року приїздило по 30 — 40 тисяч нових німецьких поселенців. Ціна за землю підскочила з 100 рублів за гектар на 600 рублів. Коли взяти під увагу, що аренда річно платилася 6 рублів за гектар, то ясно стає, що земля купувалася не з господарською метою. Одначе нічого проти цього зробити не можна було. За всім цим стояв муром указ р. 1765, згідно з яким “нашим любезным верноподданым поселянам не только никакого предосужденія не наносить, но паче еще доставлять им все удобь возможные выгоды”¹⁾.

Та на цьому не обмежилось. В самій Німеччині з метою закупки земель на Україні склалося 13 спеціальних товариств, які організували в Херсоні з тією ж метою Херсонський Земельний Банк. Сен. Шелухину попав у руки документ заповіт Мартина-Фрідріха Шренка, який відписував “1,800 марок, депонованих в м. Корнталі (Німеччина) в касі для скуповування маєтків” своїм дітям. Німець Шренк, російський підданий жив у кольтонії Марієнталь, Одеського уїзду, а його діти жили в інших кольтоніях. Свій капітал він тримав вкладом в Щадничій Касі кол. Марієнталь, де платять

---

1) Указ от 8 декабря 1765, Полное Собр. Зак. Но. 12,519.

значно вищі відсотки, аніж за кордоном, — 6 відсотків. Факт цей має загальний характер. Не для одного ж Шренка був улаштований в Німеччині банк “для скуповування маєтків” зо всіма його філіями. Факт, що у російського підданого кольоніста, що все життя прожив на Україні, виявилися гроші в Німеччині в банку для скуповування маєтностей, ясно говорить, що між кольоністами й Німеччиною був тривалий внутрішній контакт з кредитовими установами. Цей контакт цілком буде зрозумілим, коли глянемо, яку мету опріч скуповування земель прислідували кольоністи на Україні.

Скуповуючи землі, німецькі кольоністи заповнювали своїми людьми місцеві земські самоуправи, що склалися після земського цензу. А опинившись там, послідовно нищили місцеві фахові школи, щоб ті не виховували їх конкурентів, і взагалі вели місцеву політику в інтересах німецьких. Репрезентантом до Державної Думи обрано було в результаті цієї політики фон Лютца, а одеським губернатором призначено генерала фон Каульбарса. Одними із перших заходів цих добродіїв було закриття українських “Просвіт” і загальне переслідування української інтелігенції, що сяк чи так ставала на оборону українського села, пригнобленого німецькими зайдами.

Як уже сказано, в останні часи німці платили за землю великі гроші — поверх 600 карбованців за десятину. Коли взяти під увагу, що оренда виносила 6 карбованців за десятину, то ясно стане, що німецька кольонізація мала не економічні цілі.

Це видно й з того, що німці свою кольонізацію з України розпросторювали на Донщину, Поволжя й Північний Кавказ; за великі гроші скуповували землі із так зв. “запасів війська Донського”, розводили там не лише овець і худобу, але й величезні табуни коней, якими особливо славився завод “Надія” п. Шміда. Перед війною вивозилися звідти десятки тисяч коней до Німеччини.

Коли взяти під увагу, що сотні тисяч німецьких кольоністів запосіли мільйони гектарів рідко заселених просторів навколо Чорного та Озівського моря, мільйони гектарів найплідючішої орної землі й розкішних степів; коли взяти під увагу стратегічне значіння Чорноморського та Озівського побережжя та Кавказького проходу; коли звернути увагу на те, як майже непереривним ланцюгом розсілися німецькі

кольонії з України на Дін і Кавказ, то ясним стане їх стратегічна ціль — створити базу людського матеріялу, хліба, копей, овець і т. п. в німецькому “Дранг нах Остен”.

Самі росіяни, захопившись, питали: “Можемо ми поклатись на наших кольоністів в менти напруження народніх сил, народніх бід чи навали їхніх земляків? . . . “Всяк, хто побував в кольоніях і хоч би поверховно познайомився з світоглядом німців, відчував відразу німецьку зневагу і призирство до всього місцевого”¹⁾.

Ця зневага й призирство прищиплювались змалечку кожному новому членові кольонії. Погляди і світогляд у всіх німецьких кольоніях зберіглися в непорушнім стані від часів перших кольоністів з вісімнадцятого століття аж до останніх днів, так як і мова. Адже саме до німецьких кольоністів на Україні їздили з Німеччини вчені студіювати старо-німецькі звичаї та мову. За їх збереженням пильно слідувала німецька школа.

Вже за Петра Великого Амврозій Юшкевич виступав проти німців, закидуючи їм, що вони затримують і гальмують освіту в Росії, усуваючи московських учнів зі шкіл, яких в ті часи не було ще в Московщині багато, а як і були, то під керівництвом німецького учительства. Занедбуючи, отже, місцеву молодь, німці усю увагу скупчували на молоді своїй, виховуючи її з чисто німецьким підходом.

Від першого дня кольонізації, німці трималися постанови: Треба силкуватись, щоб закріплюючись на купленому чи взятому в аренду маєтку, залежно від кількості душ і матеріяльних засобів, кольонія завжди мала досить коштів, щоб на власний рахунок могла утримувати власну і окрему самоуправу і школу, або принаймні школу. Лише в таких умовах буде поселення сприяти матеріяльній і моральній досконалості кольонії. Багаті кольоністи завжди вірно виконували цю постанову. Лише для прикладу згадаємо, що віртемберський крамар Християн-Фридрих Вернер відписав “все свое имене — 25,574 руб. 55 коп. саратовскому обществу: на учебное заведение для образования из колонистов пасторов-миссионеров.” Р. 1836 цей капітал виріс вже до 39,570 руб. На ці кошти і низку подібних улаштувались по кольоніях добре забезпечені школи.

Вихова і навчання в кольоніях велися чисто пруськими

---

1) А. А. Велицын: „Немцы в Россіи”, стор. 58.

методами, вірно притримуючись засади, що школа повинна “в першу чергу високо тримати прапор німецького націоналізму, виціплювати дітям любов до всього німецького і справедливе призи́рство до культур меншевартісних народів, серед яких доля змушує жити німецьких кольоністів”¹⁾. Чистий пруський дріль панував по всіх клясах. Ось система німецької вимови: “Я прочитую дітям кожне питання 30—50 разів, — оповідав німецький учитель, — потім змушую це саме зробити одного з учнів. Відтак заставляю всіх проспівати те саме 30—50 разів цілою клясою, а потім роздаю 5—10 ударів палицею кожному, хто не відповість цілу заучену фразу на пам'ять.” Результат — діти на кожний запит відповідають слово в слово без всякого думання і нераз не в попад. Цей метод не змушує дітей думати. “І саме цим метод і добрий”, говорили шульмайстери²⁾. Середньовікові “пали” (удари палицею чи лінійкою по руках) збереглися по всіх німецьких кольоніальних школах³⁾.

Від р. 1906 німці стали вимагати від влади дозволу на чисто німецькі школи не лише в округах своїх кольоній. Хоч ця вимога була, фактично, непотрібна, бо німці вже тим часом встигли обернути всі російські школи в німецькі, де oprіч руської мови все викладалось по німецьки. Під натиском німецького посла в Петрограді, Мін. Нар. Освіти дозволило відкрити дві середні школи в Одесі⁴⁾. Тут зайвий раз доводиться зустрінутися з тим внутрішнім зв'язком німецьких кольоністів з Німеччиною, який змусив німецького посла вимагати школи для кольоністів.

“Зв'язки німців в Росії з Німеччиною, скеровані до опанування й закріплення в Росії німецьких впливів, після 20 липня 1914 року установлені цілою низкою фактів, на яких звернула увагу навіть преса. 2 грудня 1914 проф. Біцлілі викрив ще одну сумну дійсність. Згідно з його доказами, німецька влада зовсім вже не таїлася з своєю земельною політикою в Росії, і часопис “Deutsche Post”, в Росії майже невідомий, друкував не лише подрібні звіти про розвиток німецької кольонізації в Росії, але навіть давав різні практичні поради, не минаючи таких, якими учили кольоністів, як обходити російські закони. В німецькій пресі одверто ви-

1) Rethwisch: “Die Deutschen im Auslande”.

2) А. А. Велицын: „Немцы в России, стор. 413. С.

3) Ibid., стор. 411.

4) „Одес. Обзор”, 13 ноябра, 1909.

словлювались претенсії на території чужих країн тому лише, що на них мешкали німецькі кольоністи”¹⁾).

Уважно слідкувала за цим всім і німецька преса в Росії. От напр. 1906 року “St. Petersburger Zeitung” для своїх передплатників видав й розіслав, окремим додатком, мапу розселення німців в Росії. Не слідкувало за цим лише російське суспільство, між яким німці та їхні приятелі сіяли й підтримували внутрішні роздори, силкувалися відвернути увагу від всього, що було звязане з німецькими плянами завойовання Росії.

“Бий своїх, щоб чужі боялись!”, радили німці, “свої” били своїх і, ослаблюючи себе, скріплювали німців. Коли б не змінилися обставини світовою війною, в даний мент вся Херсонщина й Катеринославщина були б німецькою власністю. Що принесла б Україні така дійсність? — Глянемо, як жили німці у нас перед війною, що вони з себе уявляли, що дали українському народові, як до нього ставились та до чого його доводили.

ДОБРОБУТ НІМЕЦЬКИХ КОЛЬОНІСТІВ І ТУБИЛЬЦІВ УКРАЇНЦІВ ЗА ЦАРЯ.

Ось що кажуть самовидці.

“Невеселу картину доводиться бачити. Південну Україну підбито німцями без гуркоту гармат, без кровавих боїв, шляхом лише економічного й духовного поневолення та систематичним захватом наших найліпших земель.

“Найдорожчі українському серцю місця запаскудженно нахабними зайдами, і “на Січі мудрий німець картопельку садить”. Перед самою війною життя на Хортиці, символи української незалежності, виглядало так: Від острову рушив пором. Ми побачили на ньому своєрідну картину. Дід-перевозник стояв на однім канаті, а другий тягнула ціла зграя дітей. Голене, чотирьохкутне лице діда й плоскі, круглі лица дітей з білявими віями і волоссям прямо вказували на їхню національність. Це були чистокровні північні тевтони. Я знав, куди їду. А між тим, коли я їх побачив тут, на Дніпрі, в самім серці України, зустрів цих кольоністів з їхніми спокійними, грубо-пановитими навичками, що ясно говорили, до якої міри вони рахують себе тут господарями, у ме-

---

1) С. Шелухин: „Нем. кол. на Юге Россіи”, стор. 42.

не якось сумно замліло серце. Адже острів, що до нього наближав мене кожний рух цих німецьких рук, був непростим клаптем землі. Цей острів на Дніпрі був свідком одної з найвеличніших, найбільш геройських епох нашої історії. Це був острів Хортиця, бувала Запоріжська Січ! Скільки було тут пролито крові за православну віру і український нарід, скільки вражінь й образів повставало в душі при погляді на ці історичні місця, які відіграли таку кольосальну роль в українському життю."

"Не стало Січі, "в ея политическом уродстве, следовательно же — и казаков сего имени", як сказано в маніфесті 3 августа 1775 року. І тепер там, де збиралась козацька рада, методичні німці радяться, що зробити, щоб міцніше нащепити сімя германізму на цім, насиченім українською кровю ґрунті.

Возьмімо хоч яку картину Дефрегера, хоч яку німецьку ілюстрацію, і ви знайдете на ній те, на що можна було натрапити в серці України, на місці знаменитої Запоріжської Січі¹⁾. А довкола неї ген аж до Чорного моря — яка там картина?

Хто переїздив степами України здовж Чорноморського та Озівського побережжя, той помітив, що сільські оселі там мають два цілком ріжних типи.

"От село — воно все вкладається з розтрушених в неладі, напів зруйнованих землянок, брудних, низьких, похмурих і вросших в землю. Місцеве населення зове їх "гадючниками". Ні кола, ні двора, ані якої рослини, посаженої людською рукою! Зроблені вони з навозу, соломи, землі, глини, каміння. Дерево лише там, де без нього зовсім не можна обійтися. Покрівля земляна, ні одної рівної стіни, 2—3 віконця, та й в тих замість розбитих шиб, повставлювано папір. Двері зроблено з тонких шалівок, перекошені, низькі, зі щілинами в палець завширшки. Навіть не віриться, що тут живуть люди.

"Всі ці житла не свої, а чужі, тому лише перед Великоднем господиня причепурює їх в більш-менш порядний стан. Тут кожна пядь землі оплачується, тому не можна безплатно посадити навіть кущ квіток.

"В хижі чверть простору займає наскрізь прокурена кураєм та навозом земляна піч, що від неї стелиться тяжкий

---

¹⁾ А. А. Велицын: „Немцы в Россіи“, стор. 24.

сморід. Тут цілий рік вогко і темно, повітря важке, затхле, до всього ще тіснота серед всякого бідного майна. Але в хижі, як не дивно, дуже чисто і прибрано. В цім проявляється національна риса господині. Грошей на цей порядок не треба, вистарчить лише рук, бажання та природнього смаку.

“Біля хижі то тут то там стоять різні господарські будівлі: мініятюрний хлів з гнилої соломи, кураю, землі та каміння та кількох кілків. Справжня купа гною з маленькими дверцятами. Поруч така самісінька стайня. Віз, борона, плуг і подібний сільсько-господарський інвентар лежить довкола як попало і де попало, бо немає де його сховати.

“Що ранку й що вечора, коли топлять печі, важко пройти таким селом. Їдкий дим стелиться від палива з кураю й “цегли”, приготованої з навозу, їсть очі, витискає сльози та віднімає дух.

“Біля землянок соломи обмаль, а сіна не видно. В засіках звичайно влаштованих в сінях, хліба завжди небагато.

“Тут живуть з діда-прадіда десятинщики — міщани й актові селяни, ті, про кого ми вже говорили, як про “випханців”. Все це українці, нарід, що перший полив цю землю своєю кровю.

“Ці люди пам'ятали ще й ліпші часи, коли цю землю можна було взяти в аренду, скільки хто хотів. А тепер ходять як тіни біля своїх “гадючників”, похмурі, пригноблені бідною, обідрані, як жебраки. Тепер вони, і ті що були кріпаками, і ті, що не були, однаково попали в залеглисть і визиск німців.

“Таких хліборобів на Херсонщині було більше 200,000 душ. Всі вони живуть в повній економічній залежності.

“Але їдете ви трохи далі. Бачите знов українську оселю. На цей раз вже помічаєте й вулиці та двори. Низенькі, малі хатки, навіть землянки, там де бракує лісу й очерету. Попадаються й більші мазанки, це там, де є очерет або м'який камінь. Все тут зграбніше, з димарями, з дрібно підведеними вікнами, обмазаними й причепуреними по хазяйстві. Це свої хати й свої двори.

“Біля хаток є дворики, тини, городи, квітники, росте 2—3 дерева. Є й сякі-такі господарські будівлі, навіть сожі для свиней. Все вельми мініятюрне, вбоге, зліплене “з чого попало”, але в порівнанню з „гадючниками” тут просто рай, багатство. В кімнаті також чисто, як і в гадючниках, бо господиня також українка, а віками установлені навички, звичаї, потреби й смаки однакові.

“В таких селах живуть колишні поміщицькі, державні селяни. І ці люди дуже бідні, але вони власники хоч і не великих, але все ж таки клатів землі. Заки їхні наділи (в 3 чи 5) десятин не були розділені, та поки лекше було дістати в аренду землю, знали вони й ліпші часи. Та все ж таки вони багатші міщан, жвавіші, не так обдерті й прибиті горем. Вони мають хоч якусь власність й тому більше незалежні економічно, ніж міщани.

“Їдете далі. Що це таке? Якесь місто? Вже здалека ви бачите високі камінні будинки з стрільчастим шпилем, або величезну камінну будівлю з вежою й хрестами. Перше — це кірха, а друге — костюл. Наближаєтеся — перед вами з обох боків широкої вулиці вишикувалися двома рядами величезні камінні будинки, не один під поливаною, різноколіровою черепичною покрівлею, з великими вікнами та ставнями, часто з прикрасами. Побічні вулиці трохи вужчі від головної. Все обсаджено деревами, скрізь цементові криниці, розлогі двори обведені камінними мурами, уважно, хоч і одноманітно, підведені червоною, синьою чи блакитною фарбою. Ось і двохповерхові будинки, кілька їх з коминами від парових млинів, заводів для виробу черепиці чи тартаків. Ось простора волосна управа і таких самих розмірів школа, що не одно місто позаздрило би на неї. Двори чисто заметені, все в них на своїм місці, у всім дивний лад, хоча й не менш вражаючий шабљон. В кожному дворі під спільною стріхою одна величезна будівля, що її передня частина на фундаменті. Це житло. Входить ся через ганок, біля якого звичайно стоять олеандри. Опріч житла під цією ж стріхою й стайні, клуня, хлів й подібні господарські приміщення. Проти будинка камінний льох, осторонь літня кухня, далі піддашок для інвентарю і под. В задній частині двору стоять височенні скирти сіна та соломи.

“В дворі сила чудових коней, багато коров, машин (сіножатка, молотілка, тощо), плуги, борони. Перед кухнею неодмінно стоїть стовб з кілочками для глечиків.

“Але все на причуд одноманітне, один двір, як другий, один будинок, як другий. У всім шабљон, одноманітність та брак найменшої оригінальності, навіть у внутрішнім заряді житла, що складається звичайно з кухні та двох-трьох кімнат. Гей би ні в кого не було ні власної думки, ні свого смаку, ні ініціативи, а над всім царить чиясь спільна воля й ди-

ректива. Після дзвінка їдять, після дзвінка працюють, після дзвінка встають, після дзвінка лягають, після дзвінка навіть моляться, — наче після дзвінка й думають й відчувають; над всім всевладно панує форма і черства, бездушна дисципліна.

“Це німецька кольонія. Звичайно ви тут побачите завжди багато люда, силу причепурених дітей і молоді, червонощоких, відкормлених господарів та господинь, — але все це тільки німці, виключно німці. Судячи по зовнішньому вигляду та й в дійсності, всі ці люди з достатком, здорові, самовпевнені, щасливі й задоволені собою.

“Відразу видко, що це люди з повною економічною незалежністю”¹⁾).

Маючи цю матеріальну базу, німці почували себе незалежними панамі й поводитися з українським ожебраченим селом, як хотіли. Селяни це відчували, скаржились, але російська влада не допускала, щоб місцевий люд міг як небудь ушкодити, хоча б своїм незадоволенням, гостей з Німеччини.

Село кричало: “В нашім повіті німці-кольоністи скупують поміщицькі землі; оточують своїми володіннями наші села, ставлять нас у безвихідне положення. Німці не лише дрібні, але й великі землевласники з 4—5,000 дес. не здають своїх земель в аренду українському населенню ні з копів ні за гроші. Тому селянам оточеним німецькою землею, лишається лише одно — або шукати переселення, або з самотійних господарів стати бездольними батраками у тих таки німців”²⁾).

Вже саме сусідство з німцями було нещастям. “Німці”, — скаржились українські села, — “оточили нас зо всіх боків, позабирали наші сінокоси й пасовиська, притіснили нас до краю: худоба наша не має випасу, а самі ми, первісні мешканці країни, не маємо ні вільного проїзду, ні проходу, бо всі старі дороги перегороджені німцями, і як хто проходить через їх землі, то німці бють і навіть забивають на смерть. Опріч того німці майже що днини нападають на нас і зобиджають нас, калічать худобу й людей, всіх нас притісняють і руйну-

1) С. Шелухин: „Немецкая колонизация на Юге России”, стор. 7—10.

2) Журнал Екатеринославскаго Уезднаго Зем. Собрания. 11 октября, 1888.

ють”¹⁾). Та Москва не звертала ніякої уваги на ці крики розпачу українських селян. А тим часом місцеве українське населення зганялося німцями з закуплених або заарендованих земель, і під різними загрозами змушене було навіть вчити німецьку мову, щоб випросити хоч якусь працю у безоглядних, безсердечних панів-зайд.

Кольоністи мали звязки з впливовими силами, звязки скріплені не раз хабарями й підкупамі. Тому німецькі зайд настринчували навіть громадську опінію проти тих, хто наважувався боронити природніх прав українського народу. Для цього “словянофільській” російській газеті “Русской Речи” в Одесі щорічно видавалося з фондів німецького Херсонського Зем. Банку по 20,000 руб. допомоги “за статті в оборону німецьких кольоністів”, як писалося в звіті банку. Не лише Б. Струве в “Русской Мысли” обстоював “права” німців, а й словянофіли — Гучков, Кочкаръов в “Русском Слове” писали в їхню користь. Всі кола Москви йшли опліч з німцями проти українського народу. Тому й не диво, що згаданий вже одеський ген.-губернатор фон Каульбарс закриваючи в Одесі р. 1910 українське товариство “Просвіта”, тогож таки дня затвердив статут німецького товариства “Teutonia Euxina” й наказав німецьким кольоністам записуватися в “Союз Русскаго Народа”. Цим шляхом німці, що не раз мали два громадянства — російське і німецьке — попадали в ядро московської імперіялістичної зграї та не поділяючи в душі її поглядів, користали з привілеїв, що їй давались. Ненавидячи й зневажливо відносячись до Москви, до її “татарської аристократії та азійських прагнень”, цькували російську владу проти українців.

А коли місцеві українські діячі, особливо судці, виступали на захист корінної людности, боронили селян від німецького визиску, або “осмілювались притягати німців до відповідальности за обхід російських законів при скуповуванні землі”, на них подавалися скарги, доноси. Їх очернювали перед російськими урядами. Набріхували на них і всіми нечесними засобами силкувалися усунути навіть з державних посад. Коли суддя С. Шелухин видав 1912 року книжку “Закон 14 червня 1910 і німецька кольонізація”, німці подали на нього донос, обвинувачуючи його в “неблагонадежности.”

---

¹⁾ А. А. Велицын: „Немцы в Россіи”, стор. 24.

При таких обставинах розпочалася світова війна, брутальна спроба німецького імперіялізму насильно докінчити в Європі й поза її рямцями те, що в Росії та на Україні вони реалізували “мирним шляхом”. Кажуть, що найкровавіші битви не вичерпують так сили ворожої землі, як систематична, десятиліттями ведена експлуатація її найліпших сил, а коли цей процес сполучити з доцільною і послідовною германізацією найліпших частин території, ясно, що отравлена кольонізаційним елементом країна мусить занепасти. Перед самою війною, спостерігши німецьку небезпеку, деякі розумніші руські жахались: Без крові і галасу німці захоплюють південь. Ми можемо проснутися одної днини й побачити, що кордони російської імперії звузилися непомітно до первісних границь московського князівства.

Коли б не зірвалася завірюха війни і революції, найблище століття фактами показало б, що жах москалів не був без підстав, бо “в границях Бісмарка німецькому імперіялізмові ставало вже тісно.”

Але 1914 та 1917 роки стихійно паралізували щупальця на Україні та в Росії. Наскільки це була важка рана для німецького капіталу, видно з того, з якою настирливістю і впертістю, майже в агонії 1918 року німецькі генерали силкувалися обновити й закріпити свої впливи на Сході Європи, щоб прибрати до своїх рук Україну зо всіми її багатствами.

НІМЕЦЬКА “ПОМІЧ” УКРАЇНИ Р. 1918.

Стихія світової війни та російської революції розвалила систему німецьких впливів, як землетрус розвалює найміцніші конструкції, витворені силою людського духа та техніки. Божевільний зрив 1914 р. кінчався для Німеччини поразкою. Передчуваючи такий фінал, Німеччина вже 12-го грудня 1916 р. звернулася була до союзників з пропозицією миру. Берлін був змушений відмовлятися навіть від анексії та вишукуючи стежку до миру, хоч і з гонором, але здавати одну позицію за другою¹⁾). Повстання моряків в Кілі показувало, що “геніяльно - організована” Німеччина тріщить в основах. Об'єктивні умови ставили перед німецькою

---

1) Людендорф: „Мои воспоминания о войне 1914 года”.

владою вже тільки одне питання — збереження коли не всього, то хоч частини з довоєнних володінь та впливів.

Тут як по замовленню виникла Радянська Росія. “Восьмого листопаду 1917 року, на другий день після свого зродження, радянська влада звернулася до всіх воюючих держав з проектом припинити війну й завершити спільний мир. Одержавши відмову від всіх бувших союзників царської Росії (Англії, Франції, Італії) большевики післали радіоелеграму німецькому командуванню з пропозицією почати сепаратні переговори”. 12-го грудня прийшла згода центральних держав. Большевики вважали це своєю дипломатичною виграною. В суті це був лише дипломатичний крок німців, яким з одного боку хотіли вплинути на Антанту й підбити її на мирові пертрактації, а з другого боку відкрити собі можливості поширення на Росію. Тим паче, що поруч з радянськими делегатами появилися представники Української Центральної Ради. Переговори велися в російській кріпості Берестя Литовського, на той час занятій німцями. На чолі німецької делегації стояв начальник генерального фронту генерал Гофман. “У відповідь на вимогу радянської делегації завершити мир без анексій і контрибуцій, генерал Гофман взяв олівець й накреслив на мапі нові границі Німеччини. Він відрізав від Росії простір в сорок п'ять тисяч квадратних кілометрів. Німецькі імперіялістичні апетити, виявилось, прагнули мати Польщу, Литву, Латвію, частину Білорусі та Україну. Свої вимоги німці проводили в життя, на око підтримуючи Українську Республіку з її самостійницькими стремліннями. Тим загрожували червоній Московщині й приневолювали останню до більших уступок при переговорах. Маневр цей був для Німеччини дуже важливий і майже необхідний. Він єдиний змушував Берлін виявити таке “дружне відношення до України”. Стара тактика з рр. 1791, 1854, 1888 і т. п. Всі перспективи на Заході розпливались перед очима капіталістичної Германії в димі Верденської різни. Всі імперіялістичні пляни сипались, мов будинки з карт, і німецька згряя капіталістів та генералів в агонії простягала руки на Схід, щоб хоч там забезпечити сфери своїх впливів. Не в силі реставруватися в самій Москві, німці вибрали собі шлях через Україну. Користаючи з переходною слабкістю останньої штаб нашвидку випрацював плян. В його ядрі оставалась стара думка наступу на Росію, а Україна мала стати пляцдармом для сконцентрован-

ня не лише німецьких сил, але й всіх московських монархістів, метою яких була дореволюційна Росія, отже в суті те, до чого стреміли й німці. Звідси мав йти удар на червону Москву, після чого німці, майстри в ламанню слова й договорів, мріяли прилучити Україну до “єдиної неділимої”, захопити всі уряди в Москві, як це було до війни, і тим витворити такий сприятливий для них “status quo”.

Німців ніхто на Україну не кликав. Але вони самі прийшли, коли побачили, що можна використати тяжке становище Української Центральної Ради з її соціалістичним урядом, на які напала величезна російська армія, вислана московськими народними комісарами. Німцям потрібний був хліб, і вони рушили на Україну, щоб прогнати московських большевиків і забрати український хліб.

З такою вовчою думкою й велася вся їхня “допомога” Україні. Стремління до сусіднього імперіялізму з одного боку, і до наступу на Москву з другого — ось що крилося під гаслом “допомога незалежній Україні”. Шкодючи своїх власних військових сил на боротьбу з большевиками, німці кинули в наступ на північній фронті три корпуси, що захопивши Псков, Двінськ та Вільно, спинились. Їх завданням було прикривати лівий фланг війська, що наступало на Україну. Бо німці, підписавши з Україною мир, не спинились. Умова з Петлюрою відкривала їм вільний шлях, як військовому спільникові, що за підтримку Центральної Ради ще мав отримати “60 (згодом 135) мільйонів пудів збіжжя, 11 мільйонів пудів худоби, 30,000 овець, 2½ мільйона пудів цукру, а опріч того повне утримання окупаційної армії.” Німці послали на Україну 21 піхотну й 2½ кінних дивізій, а австрійці, “що раніш не брали участі в наступі, але тепер поспішали ділитися наживою” — 8 піших та 2 кінних дивізій. Двома кольонами, через Волинь та через Поділля, насунуло на українські землі кінцем лютого німецьке та австрійське військо, визначивши на 8 місяців реальний стосунок між силами в країні. Німецький імперіялізм наступав. З приходом імперіялістичного війська на Україну, “тут неминуче мусіла початися доба реставрації передреволюційних порядків. До влади мусіла вернутись російська буржуазія та поміщики. Але ця реакція, що наступала, потребувала попервах серпанку, фігового листочка, що прикрив би її наготу”¹⁾. Хоч і було

¹⁾ М. Рафес: „1918 рік у таборі дрібно-буржуазного соціалізму”, стор. 73. („Під гнітом німецького імперіялізму”).

організовано українську міліцію, з українським комендантом, справжню владу в кожному районі поспішали захопити в свої руки німецькі та австрійські коменданти. Це було для них необхідністю. Німці йшли на Україну, маючи перед собою oprіч стратегічних плянів і певне завдання зібрати тут велику кількість хліба, потрібного їх арміям та людності за сутужних умов останнього року війни. Одначе населення хліба давати не хотіло, а український соціалістичний уряд не примушував його до того. Тому німці стали вживати сили.

9-го березня 1918 року полковник фон Штольценберг телеграфував з Києва головнокомандуючому східного фронту між іншим наступне: "Вороже відношення селянського населення, яке при реквізиції фуражу і хліба не спиняється перед озброєними виступами проти наших військ, зростає... З огляду на це дістати хліба без втручання нашого війська неможливо... На Заході нас чекають найтяжчі рішаючі бої. Тому тут не слід дуже рахуватися з дипломатичними міркуваннями про майбутні відносини з Україною. Коли не можна інакше, мусимо силою брати те, що нам негайно потрібно для життя й боротьби... Питання має бути розв'язане тільки силою"¹⁾.

Австро-угорський фельдмаршал лейтенант Лангер повідомляв свій уряд 3 квітня 1918 року, що значну кількість засобів поживи можна дістати з України при умові 1) коли український уряд буде замінений другим, який би не робив насильного спротиву, 2) в країну прислано буде досить війська, та 3) ужито буде досить енергії і безпощадности при забиранню продуктів"²⁾.

Бачивши, як німці бажають хліба, гурток польських поміщиків з України подав команді другої австро-угорської армії на Україні заяву, що вони здобудуть хліб лише тоді, коли на Україні "припиниться анархія", для чого необхідно "розпустити революційні комітети, роззброїти селян, відновити зруйновані маєтки, дати їм підмогу відновити велику земельну власність"³⁾ і т. п.

Німецький посол на Україні п. Мумм 5 квітня писав своєму урядові: "Зважаючи на те, що місцевий псевдоуряд

---

1) „Крах германской окупации на Украине”, стор. 23-25.

2) Ibidem, стор. 35.

3) Ibidem, стор. 39.

своїми комуністичними експериментами збільшує хаотичне положення на шкоду нашим інтересам, можливо треба ужити свого впливу для повільної орієнтації в право,” а 13 квітня додав¹⁾: „Співробітництво з цими людьми, які ізза своїх соціалістичних теорій перестають розуміти реальне відношення річей, неможливе.” Тому “хоч поки що ми не знаємо кандидатур для заміни теперішнього уряду”, але “змушені будемо поспробувати поволі і в обережній формі увійти в контакт з провідними партіями”²⁾.

Єдиний спосіб, як здійснити плян — було “відновлення прав поміщика.” Безпосередні інтереси німецького командування зійшлися тут із його класовими симпатіями. Це означало одверто стати на шлях соціальної реставрації. Тому на цім тлі повстали неминучі перші конфлікти з життєвими інтересами України. Самостійна Україна, метою якої було повне економічне та соціальне звільнення, соціальна революція, що цілком суперечила німецьким плянам, була проти бажання Берліну. Але тимчасово, німці сяк-так вдавали приятелів, бо не було іншої сили, могутнішої, якій би німецьке командування могло зрадити Україну на вигідніших умовах, ніж ті, що їх давала молода Республіка. Але могло настати кожної хвилини, і згодом сталось те, що настати мусіло. Нічого іншого не можна було чекати від віроломного, цілком позбавленого моральних основ німецького штабу, котрий одверто й цинічно заявляв устами фон Кохенгаузена: “Вище (німецьке) командування може підтримувати добрі зносини тільки з тими державами, які конструкцією своєї влади забезпечують силу і здібність оборонити свою волю, тому до тої пори, поки ці умови є сумнівні, тимчасово здержиться від допомоги зброєю і набоями”³⁾.

Вже 18 квітня п. Мумм повідомляє своє міністерство закордонних справ, що начальник штабу німецької армії на Україні ген. Гренер “ще більш енергійно ніж раніш, вимагає скинути теперішній уряд (український) негайно після підписання договору” (про поставку хліба й інших харчевих продуктів з України) і тим самим не допустити до відкриття призначених на 12 травня Українських Установчих Зборів, який акт виявляється ворожим супроти Німеччини.”

В доповіді п. Мумма німецьке міністерство закордонних

---

1) Ibidem, стор. 38.

2) Ibidem, стор. 43.

3) Архив Гессена, том. VI., „Воспоминания” Лукомского.

справ з дня 19 квітня повідомляється про заяву австро-угорського посла в Києві, що “в наслідок активної й пасивної протичинності уряду (розумій українського), успіхи хлібного бюро рівні нулі.”

“Уряд соціалістів-революціонерів розраховує, що тяжке економічне положення доведе і у нас (в Німеччині) до влади радикальної, антимілітаристичної партії”. Тому обидва посла рішили “нарадам комісій, які тільки помагають українській політиці затягувати постачання, треба покласти край в кінці цього тижня, після заключення хлібної умови. Необхідно зажадати від уряду (українського) протягом 48 годин відміни обмежень, установлених на торгівлю з нами до 31 липня, наскільки мова йде про засоби поживи й сировини. Крім прикордонного комісара жадний комісар чи начальник станції не повинен втручатися в наші закупки й транспорт. Всякого комісара, що буде це робити, арештувати”¹⁾).

24 квітня п. Мумм писав своєму міністерству закордонних справ: “На вчорашній вечірній і сьогоднішній нараді, в якій взяли участь ген. Гренер, граф Форгач, обидва військові уповноважені і я, ухвалено такі рішення про нашу політику й військову діяльність на Україні:

Співробітництво з теперішнім (українським) урядом, беручи під увагу його тенденції, неможливе. Створення генерал-губернаторства (німецького) покищо недоцільне. Поки можна буде, зберігати український уряд, але він мусить у всій своїй чинності підлягати німецькому і австро-угорському головнокомандуванню. Український уряд не сміє перешкаджати військовим і господарським заходам німецького командування”. Для того ухвалено, що “поки німецьке і австро-угорське військо буде на Україні, Україна не сміє мати власного війська.” На Україні мають діяти німецькі полеві суди, розпустити сільські і інші комітети, дозволити вільну торгівлю, скасувати заборону вивозу і всякий залізничний контроль, відновити права власності і оплати селянами забраної землі і т. п.

Фельдмаршал Ейхгорн видав накази про способи засіву землі й польові суди, чим грубо порушив суверенність української держави. В звязку з цим німецьке військо збільшило самочинний вивіз з України хліба й інших скарбів. У-

---

¹⁾ Ibidem, стор. 47.

країнський уряд запротестував проти цього й арештував одного з нахабніших німецьких прислужників - посередників, місцевого жидівського банкира Доброго. Цього було до-сить, щоб німці сполучилися з місцевими поміщиками й ка-піталістами, переважно москалями й поляками, з москов-ською офіцернею й чорною сотнею, що мріяла про віднов-лення єдиної неділимної Росії, диким наїздом з панцирниками й кулеметами розігнали українське народне зібрання — Центральну Раду й арештували українську владу, з якою ра-ніш підписали мировий договір. Без дипломатії й тонкощів.

Озброєні німецькі ватаги несподівано увірвалися в бу-динок й залю нарад Української Центральної Ради і загро-жуючи розстрілом всім, хто спробував би чинити опір, на-ставивши багнети на груди голови Української Центральної Ради проф. М. Грушевського, арештували кількох україн-ських міністрів, а після того допомогли московським помі-щикам і офіцерам білогвардійцям оповістити гетьманом України генерала царської служби П. Скоропадського.

Пан Мумм між іншим так оповідав про це райхсканцле-рові Гартінгу:

“Ген. Гренер повідомив по телефону, що з наказу німе-цького слідчого і з дозволу німецького судді, командира XXVII армійського корпусу, арештовано кілька відомих о-сіб, зважаючи на приявність серйозних підозрінь щодо їх участі у справі Доброго. Арештовано військового міністра Жуковського, заступника міністра закордонних справ Лю-бинського (того самого, що підписав Берестейську умову — М.Г.), начальника департаменту міністерства внутрішніх справ Гаєвського, начальника міліції Богацького та жінку міністра внутрішніх справ Ткаченка.”

Прем'єр міністер В. Голубович склав перед Муммом рі-шучий протест проти такого “насильницького акту в дружній державі” і заявив, “що він хоче розділити долю своїх (аре-штованих) колег-міністрів і буде чекати арешту в своїм по-мешканню.”

Та його арештували ще на дорозі додому і одвезли в комендантуру. “Звеліли, — мовляв п. Мумм, — підняти руки вгору й обшукали. При тому було багато офіцерів і солда-тів. На великий жаль, прем'єрові-міністрові відмовили в до-зволі подзвонити по телефону фельдмаршалові генералові Гренерові або мені.”

А другого дня вже в Києві були розліплені такі оголошення:

“Сим сповіщається населення, що вся влада на Україні належить Гетьману всієї України Павлу Скоропадському, котрий признаний військовим командуванням Германським і Австро - Угорським, виявившим готовість у випадку потрібності в повному єднанні з українською адміністрацією піддержувати цю владу своєю озброєною силою і суворо карати неслухняність цієї влади”¹⁾.

Мумм повідомив свою владу: “Уважаю необхідним підтримувати на Україні фікцію самостійної дружньої нам держави настільки, наскільки це покривається з нашими інтересами. Але так, щоб не було видно, що нова українська влада є “тільки куклою в наших руках”.

Генерал Скоропадський змушений був згодитися на всі умови, які поставила німецька команда. Про це маршал Гейхорн в своїм наказі до армії з 22 травня писав між іншим так: “Гетьман в писаній заяві урочисто признав вимоги, які поставила йому головна команда...” Головні з них “зобов'язання Берестейського Миру будуть виконані. Рада не буде існувати. Скликані установчі збори не відбудуться...” “Чинність німецьких польових судів відбувається згідно з розпорядженням верховної команди...” “Сільські комітети й інші будуть розпущені.” Зважаючи на це, “всяка агітація, особливо з боку партії соц. революціонерів та попереднього уряду, яка могла б привести до нових хвилювань й підірвати авторитет нового уряду, мусить бути рішуче викорінена військовою силою. Необхідно вживати самі нещадні засоби для того, щоб в зародку задушити всякий повстанчий рух...” “...не допустимо, щоб будьяка українська військова чи цивільна установа перешкоджала здійсненню розпоряджень німецьких військових чинників. Хто буде противитися, арештовувать і відсилать в розпорядження управління армійського запілля”²⁾.

Все це робила Німеччина з метою твердою ногою стати на Україні, обернути її в свою кольонію, базу для “Дранг нах Остен”.

Командуючий австро-угорською східною армією, ген.

1) Істор.-рев. арх., у Києві, Щепелицьк. вол. справа, Но. 29, стор. 16.

2) Ibidem, стор. 71—74.

Краус писав про це 13 червня своїй владі так: “Німеччина змагається на Україні до певної господарсько - політичної мети. Вона хоче назавше закріпити за собою самий безпечний шлях до Месопотамії й Арабії через Баку й Персію... Шлях на Схід йде через Київ, Катеринослав, Севастопіль, звідки починається морський звязок з Батумом і Трапезундом...” “Вони (німці) ніколи вже не випустять з рук цінного кримського півострова...” “Наскільки Англія обмежує Німеччину на Заході, головні інтереси Німеччини направлені через Україну й Крим на Індію...” “Німці будуть добиватися своїх цілей не рахуючись ні з чим”¹⁾).

Побачивши німецьке свавільство на Україні, Австро-Угорщина поспішила також використати ситуацію для себе: знищила 17 липня таємну частину Берестейського договору про Галичину, де було сказано: “Цісарсько-королівський уряд не пізніше 20 липня 1918 року подасть Райхсратові законопроект про відділення східних районів Галичини, де більшість населення українці, від корінної області і об'єднає їх з Буковиною в окрему коронну область. Цісарсько - королівський уряд зробить все, щоб цей проект набрав законної сили. Ця угода є невідомою частиною мирного договору і втрачає силу, коли одна з умов мирного договору буде виконана. Документ і його зміст зберігається в тайні.”

17 липня цей документ, що зберігався в німецькому міністерстві закордонних справ, було спалено.

Гетьманський переворот був замахом німецької буржуазії на українську революцію. Не вижидавши і не даючи українському народові змоги подужати свої внутрішні слабости і знайти шлях до перетворення своєї революційної влади, німецьке командування її скинуло. Разом не з українськими, а з російськими реакційними силами, бо ті їм були ближчі своїми інтересами.

Перш за все тому, як свідчить командуючий австро-угорською армією на Україні генерал Краус у своїй доповіді владі з липня 1918 р., що “характерові прусаків абсолютно суперечить підтримка соціально - революційного руху. Німець з природи й виховання перешкоджає тому, щоб на кордонах Німеччини виникла соціально - революційна держава.

---

1) Ibidem, стор. 71—74.

Прусакові російський монархіст симпатичніший, ніж український революціонер”¹⁾).

Підпертий багнетами німецької солдатески західньо-європейський капітал в особах німецьких генералів прагнув закріпити за собою українську територію, як джерело аграрного доповнення до своєї промисловости. Тому й вибрав для прикриття фігурку, якою був ген. Скоропадський. Представник кол, що звикли сотні літ вважати український селянський нарід бидлом, некультурною німою робочою силою і будувати на його економічнім та духовім національнім рабстві свій добробут, сите життя, Скоропадський був найліпшим козирем в картах німецького штабу.

“Згідно з німецьким поглядом на Україну,” свідчить австро-угорський начальник штабу ген. Арц, “гетьманство Скоропадського затіяне було німцями тільки як фундамент для розв’язання російського питання. Україна, на думку німців, не маючи будь якої національної єдности, не спроможеться довго зберігти свою самостійність. Федеративна Росія під німецьким впливом є через те метою, якої німці хочуть досягнути раніш, ніж могутні держави Антанти доб’ються об’єднання Росії під своїм впливом. Мається на думці приєднання України до трону російського царя, як федеративну союзну державу на монархістичній основі. Гетьманство є тільки переходовим ступнем. В цій перспективі особа гетьмана виступає яскравіше: бувший флігель-ад’ютант все ще вірний цареві, надіється таким способом взяти участь у відновленню царської Росії.

“Німці ж мабуть мріють при цьому про старий традиційний розділ України по Дніпру на дві області і в той час, як східня Україна з гетьманством, переведеним у Харків, буде приєднана до російської імперії, західня Україна з її переважно польською інтелігенцією й великими маєтками відійде до Польщі, якій у такий спосіб дано буде бажаний вихід до моря, запертий на півночі Німеччиною”²⁾).

Тому довкола Скоропадського стали збиратися недобитки царського роду. Приїхала цариця-мати і спинилася у Скоропадського, а також прибув до Києва князь Дмитро Павлович. Радник австро-угорського посольства у Києві, п. Прінциг, повідомляє свою владу, що “німці не обмежу-

---

1) „Крах германской окупации на Украине”, стор. 131.

2) Ibidem, стор. 153.

ються самою лише переміною влади на Україні. В найближчій часі треба чекати перевороту з метою відновлення монархії по всій Росії.”

Про це говорили одверто навіть по всіх вулицях міста Києва. Особливо підбадьорені монархісти.

Скоропадський, після свідoctва Мумма “германофіл до мозку костей, щирий поклонник Німеччини, абсолютно надійна для нас людина”, цілком підтримував німецьку лінію відродження монархічної Росії. Оточив себе москалями, дав їм повну змогу панувати на Україні, поборювати ідею самостійности української держави.

Опріч того гетьман лишав їм повну свободу в поборюванню українського робітництва і української державної незалежности. Московські промисловці з звірячою ненавистю силкувалися приборкати революційні маси та зруйнувати господарську базу молодого української республіки, пустили в рух свою найнебезпечнішу зброю — локавти, викидання з праці, систематичне виморювання працюючого люду голодом. “Промисловці робили явний саботаж — затоплювали шахти й рудники . . . на робітничих кістках хотіли побудувати свій добробут: зазнавши холоду й голоду, мовляв, розбите і вимучене робітництво зробиться пізніше “слухняним”, погодиться на найтяжчі умови праці і на наймізернішу заробітну платню. А самостійна Україна капітулює перед московським гаманцем.

Цього хотіли досягти капіталісти масовим припиненням праці фабрик, заводів, майстерень, копалень. При таких умовах, розуміється, економічне життя в країні занепадало, руйнувалось. Про відродження промисловости, знищеної роками війни, не могло бути й мови — ось друга причина, чому німці підтримували московську буржуазію, яка паралізуванням місцевого промислу, одної з найважливіших складових частин економічної незалежности, вимощувала Берлінові шлях до повного господарського поневолення України. Берлін за посередництвом своїх генералів послідовно реставрував умови, при яких міг би знов піднятися й розростатись довоєнний захват українських земель, з яких мало витворитися чисто хліборобське ядро без конкуруючої німецькій індустрії промисловости.

Охоче вислухувано прохання московських землевласни-

ків, допомагалося їм ліквідувати опір українського села, що з революцією набуло природних історичних державно-національних і соціально - економічних прав. Криючись іменем Скоропадського, що було нічим іншим, як затвердженням панування фінансового капіталу середньо-європейського центру, який поставив фінансово-капіталістичну буржуазію України в найтіснішу залежність від германо-імперіалістичної держави, німці приборкували українське село¹⁾). На чолі півмільйонної армії генерал Гренер кровю змивав народний протест, з Києва “слідкував за Москвою, за Росією, де генерали, поміщики, банкири вилітали в повітря. Він мріяв про похід на Москву”, будував всеросійську базу під серпанком “незалежної України”. Похід розпочато ще нечуваним в історії “цивілізованих” народів німецьким судовим процесом на Україні. Німецьке командування арештувало українського прем'єра В. Голубовича, міністра внутрішніх справ М. Ткаченка й інших, коли вони зробили опір німецькому свавільству. Арештувано тих самих людей, з якими імператорська німецька влада підписала Берестейський мир. Зрадивши Україну, німці заходилися обсаджувати всі посади на Україні “своїми” російськими людьми, усуваючи українців. Почалась диктатура німецької команди здійснювана руками російсько - польсько - жидівсько - “малоросійської” буржуазії. Диктатура людей ворожих справі самостійності української держави.

На різні адміністративні посади, починаючи з виконуючого обов'язки міністра війни, генерала Лігнау, брали німці всякого “зголоднілого монархічного офіцера, славнозвісну “доброволію”, поміщицьких синків, які обняли посади старостів, комендантів, отаманів, голов різних комісій і організували спеціальні “карательні отряди” для розстрілів селян і робітників. На 99 відсотків це були переконані монархісти, москалі по національності, які не то що не знали української мови, але просто не визнавали ні самої української нації, ні української культури, ні української державности”²⁾). Як ці люди ставилися до народу „Гетьманщини”, видно з виступів німецьких наставлеників по цілій Україні.

Постої німецьких військ, реквізиції харчів по твердій

---

1) В. Манілов: „Повстанський рух на Київщині за Гетьманщини”, стор. 102.

2) П. Христюк: „Замітки й матеріали”, стор 40-41.

ціні й без грошей — доводили до того, що селянство голодувало. “В повіті харчева криза!” — писали повітові старости. Це в час, коли лише до Австрії вивозилось 42,000 вагонів харчевих продуктів! Хоч частина населення терпить повну нужду, німецьке командування наказувало: “Виявити самі точні і докладні відомости про всі маючіся(!) в волостях хлібні запаси й повідомити населення, що лишки хліба, маючогося(!) в повіті необхідні для прохарчування міського населення й для германських військ.” Отже в той час, коли чимала частина населення України голодувала, хлібні запаси йшли до німецького війська і не дивно, що всю увагу німці звернули на найбагатіші хлібом райони. Німці вивозили хліб, худобу, городину і інше. Австро-германське військо “мов сарана, розсипавшись по селах, почали викачувати хліб, зброю, примушували селян обновлювати розграблені поміщицькі економії.” Звіти повітових староств рясно проплетені повідомленнями про те, що таке й таке село розгромлено артилерією вщент, бо не знало зброї: там і там згідно з постановою полевого суду розстріляно стільки і стільки селян; у другому місці їх покарано стільки-то різками.

Залізні батальйони німецького імперіялізму з безсумнівною для села ясністю несли відновлення царських часів. Гетьманське правительство, установлене самими німцями, заключило з ними “явно не вигідні для України фінансово-економічні договори”. Першим таким договором була так звана “фінансова угода України з Центральними Державами”, заключена 18 травня 1918 р. На основі цього договору Україна давала Центральним Державам готівкою на 400 мільйонів карбованців українських серій, а собі брала з них готівкою лише 200 мільйонів карбованців. Другі ж 200 мільйонів карбованців мали лежати “умовно” в банках Центральних Держав, або інакше кажучи “багатий” гетьманський уряд позичав “бідним” Центральним Державам 200 мільйонів карбованців.

Пізніше було підписано новий торговельний договір. На основі його з загальної кількості врожаю тільки 65 відсотків мали лишитися на Україні, решта ж 35 відс., біля 100 мільйонів пудів, — мали бути вивезені до Центральних Держав. Крім того з України мали вивозитися сирівці — худоба, махорка, руда, метали. Німеччина за те везла на Укра-

їну продукти достойні любої кольонії — вина та коняки¹⁾). Хоч договори для Німеччини були вигідні, німці помимо того заходилися порядкувати по своїому, користаючи з вигідної для себе ситуації. Треба було забезпечити, щоб пообіцяних 35 відсотків врожаю були як найвищі. Штаб порадився, гетьманські шолопаї відголосували — “тимчасовий земельний закон”. Вся суть його зводилася до того, що селянин не мав права мати більше 25 десятин. От і вся “земельна реформа”. Зате “Закон про передачу хліба врожаю 1918 р. державі” був пропрацьований до деталей. Вся кількість хліба врожаю 1918 р. за винятком кількості потрібної для харчування і господарських потреб господаря, поступала по твердих цінах в розпорядження гетьмано - німецького уряду. Цей новий урожай мали забрати німці. Для цього вже на місцях велася підготовча робота. Повітові старости наказали волосним управам “негайно виділити уповноваженого по кожнім селу й скласти списки, скільки кожний двір повинен дати “по твердим цінам”. — Таким чином малося на увазі насильно по твердих цінах забрати від селянина на користь німців новий урожай. (Наші гетьманці мусять пам'ятати, що практику грабування селян “по твердих цінах” запровадили не большевики, а гетьманська влада П. Скоропадського.)

— І от саме таке закріплювання буржуазно - поміщицької німецько - російської диктатури, якої метою було викачування хліба в Німеччину, привело до того, що Україна вкрилася сіткою селянських повстань, заворушень, сільських партизанських відділів.

Німці зареагували. Почали посилати у всі неспокійні райони карні загони, які опріч “рассправы с участниками восстанія, сопровождавшися массовыми расстрелами, хотя и по суду, но в спешном порядке (!), а потому не всегда правильному и справедливому, производили беспощадные реквизиции и накладывали контрибуции в десятки и сотни тысяч рублей”²⁾). Реквірувалося: худобу, зерно, птицю і все забіралося без оплати. Були випадки, коли реквірувалася вся худоба в селі, не зважаючи на багатодітних вдовиць, родини військових полонених, тощо. Цілі череди в сотні голів

---

1) П. Христюк: „Замітки й матеріали”, стор. 50.

2) Доповідь Звенигородського Повітового Старости: „Під гнітом німецького імперіялізму”, стор. 106.

гналися на пересильні пункти. Окрім того, при реквізиціях і взагалі при зупинках в селах німецькі жовніри, заходячи в хати, брали все, що бачили й знаходили: полотно, хустки, рушники і т. п.

Реквізиції паралізували працю селян. Вони неохоче бралися до сільського господарства, знаючи, що продукти їх праці дістануться німцям. Ще на весні німці силоміць змушували селян засівати панську землю, а як прийшлося збирати хліб, то такого ж наказу було видано про примусове збирання хлібів та про оранку на пар. “В економіях”, писали старости, “що не знаходяться під управою власників, всі сільські праці повинні провадитися спільно громадами”, а далі з погрозою зазначалось, що “не виходящие на сельскохозяйственные работы будут арестоваться и высылаться в Германию на принудительные работы”¹⁾).

Поруч з економічним просто таки поневоленням в дійснім розумінню цього слова, переводилась ліквідація всіх державно громадських і національних надбань революції. Сільські організації й земельні комітети розганялися й заарештовувалися. Українські політичні діячі арештовувалися і закидалися до в'язниць, або вивозилися в ізоляційні табори до Бялої. Губерніяльний староста Чарторижський наказував повітовому старості: “Подбати про те, щоб селянськими громадами були обрані сільські урядові особи на підставі “положення о крестянах 19 февраля 1861 року”. Як бачимо, застосовувалися скрізь царські закони, такі милі й сприятливі для німців, але такі ненависні для українського народу. За таких умов революційний рух на Україні поширювався і зростав, а німецькі окупанти все більше й більше відхилялися від поступовання, до якого зобов'язувала їх умова “дружньої держави”: Арешти людей, яким народ висловив своє довіря і пошану, терор на селі викликали одвертий протест проти німців. Під ріжними гаслами, але зі спільною метою поставали по цілій Україні ватаги партизанів. Водяний, Шинкар, Струк, Григор'їв, Зелений — це імена, що за ними крилась ненависть до зайд.

Заворушення, що почалися після відомого наказу ген. Айхгорна в земельній справі, розрослися в травні. Горіли поміщицькі мастки, підпалені селянами, горіли села, підпалені німецькою артилерією.

---

1) Истор.-рев. арх. у Києві, фонд. Шепел. вол., спр., Но. 5.

З обох боків розпочалося взаємне винищування.

“Злочинні німецько - австро - угорські генерали без милосердя вигублювали в тих боях не тільки українське працююче населення, але й німецьких салдатів”. Оборона інтересів німецького капіталу на Україні коштувала німців дуже багато. Навіть після офіційних звідомлень німецького військового штабу, полягло в тих боях 20,000 німецьких жовнів. Розстрілюючи селянство, випалюючи цілі села артилерією, німецькі генерали викликали до німецьких військ страшну ненависть з боку українського селянства. “Німці” й поміщики злились в уяві селянина в єдиний образ лютого ворога, якого треба було нищити за всяку ціну і на всякім місці. “Німців” почали забивати при всякій нагоді, як тих злодіїв. А німецьким генералам, цим типовим реакціонерам, вірним слугам німецько - австрійсько - мадярської буржуазії, було байдужнісінько. Хіба їм шкода крові німецького робітника в салдатській шинелі і українського селянина, пролятої в бійках на степах і селах України? Вони знали, що своєю роботою заслужать ласки німецької, російської і назагал міжнародньої буржуазії, знали що без цього не установиться на Україні, а згодом і в Росії лад, якого вимагали їхні хлібодари — берлінські капіталісти. Цього їм було досить, щоб вигублювати і німецьких жовнів і українських селян.

20. травня в ямпільським повіті на ґрунті обезброєння селян, сталась між австрійським військом та селянами бійка: вбитих з боку селян більше 30, ранених двоє, двоє згоріло; у австрійців — забитий один та ранених семеро. Села Качківка, Писарівка, Клембівка та Дзигівка обезброєні та зайняті австрійським військом... підчас бійки виникла пожежа в селі Качківці, де згоріло 150 хатів. (“Роб. Газета”, ч. 277, 24 травня, 1918).

Могилів, 26. 5. — австрійці проводять обезброювання...

Київ, 5. 6. — По відомостям військового міністерства, австрійське військо стріляло з гармат по селу Окна, Ананівського повіту на Херсонщині...

Київ, 10.6. — ...німецькі військові частини приступили до обезброєння села Суботова¹⁾. Суботівці не віддавали зброї, і тоді німці пустили по Суботову коло 20 снарядів з гармат...

---

1) Родинне село гетьмана Богдана Хмельницького, де він був і похований.

На Уманщині, при допомозі німців кривавим терором подавлено повстання.

В Малині німці заарештували Канюка, Друзя і Мельниченка. Їх розстріляли “в базарний день на торговій площі. Німці цим розстрілом хотіли навести жах на робітників і селянські маси”. (За споминами Безбородька).

27 серпня німці підступили під село Соловієвку, встановили гармати з північної частини села й почали обстріл. Після цього зігнали селян, що залишилися вдома, в центр села і почали чинити тяжкі знущання. Поставили селян серед села навколішки і над самими головами почали стріляти з кулемета. Селянство тримтячи прихияляло голови до землі, боронячи себе від смерти. Ця страшна картина залишилася надовго в пам'яті селян Соловієвки.

Друга, ще жахливіша картина розгорнулася перед очима селян, коли німці зловили найенергійнішого члена й організатора Повстанського Комітету Кліма Шепетчука. Шепетчук був активним членом Повстанкому і тільки вступили німці в село, аж зразу 15 кінних солдат оточило садибу Шепетчука, забрали його живим і привели перед селян (що стояли серед села на колінах) для допиту. Спочатку його страшно били різкими та шомполами, допитуючи, хто “більшевик?” (Важко розбіраючись в політичних питаннях України, німці вважали кожного, хто йшов проти установленого ними ладу, за большевика.) Шепетчук не говорив ні слова.

Після цього німці придумали більш хижацьку кару. Почали здирати з живого шкіру на спині, вирізуючи хрести з людського тіла. Шепетчук, хоч бачив учасників повстання між селянами, що стояли перед ним на колінах, не сказав ні слова.

Тоді німці, бачивши, що нікого вони не допитаються, вчинили розправу. Увязали вірьовкою до тину серед села. Перед цим примусили Шепетчука ще живого викопати на себе яму, і той з останньої сили ще зміг викопати яму на аршин глибини, а потім сказав: “Стріляйте!”. Його привязали до тину й вдарили разом п'ятнадцять куль, голова і частина тулубу повалилась на другий бік тину... На цім не зупинилось. Почали розправу проводити далі. Німці почали викликати багатших селян. Німецькі кати потім забрали їх до школи і там по черзі пороли шомполами та всіляк знущалися.

Такий кривавий бенкет трівав цілий день. Того не досить, що селян катували нагаями, стріляли над головами з кулеметів, здирали шкіру з живого тіла. Німці ще й гра-

бували, забираючи корів, свиней, овес. Серед села стояли на колінах селяни, на тину висить труп мученика-повстанця Шепетчука, а поруч німці готують собі страви, смалячи селянські кабани. (А. Антоненко: “Селяни с. Соловієвчи в боротьбі з Гетьманщиною”).

Україна тонула в крові, а під охороною австро-німецьких відділів засівались українські ниви, щоб родити хліб для німецьких капіталістів. Слабше населення деморалізувалося нагородами за шпигунство, зраду й провокацію, менш небезпечних засилали в концентраційні табори в Бялу, за межі України. Терор лютував так, як може лютувати там, де окупанти відчують, як їм валиться ґрунт під ногами.

Про вороже відношення Німеччини й Австро-Угорщини до будування самостійної української держави свідчить і бувший міністр закордонних справ України в часи гетьмана й німецької окупації проф. Д. Дорошенко. В своїх “Споминах про недавнє минуле”, част. III, “Доба Гетьманщини”, він між іншим пише:

“Я гадаю, що в німецьких урядових колах взагалі не було єдиної, строго зазначеної лінії політики щодо України. Коли говориться, що німці здавна мріяли про створення самостійної України, як спосіб ослабити велику, сильну Росію, що вони піддержували український сепаратизм, що вони симпатично ставилися до національного українського відродження, то все це ніяк не можна приписати офіційній німецькій політиці. Певна річ, що в перших роках війни, поки Росія була грізним ворогом, німецький уряд, а спеціально військові сфери всіми способами старалися її ослабити. Звідси — спеціальні табори для українських полонених і формування з них військових частин. Але звідси й пропуск до Росії Леніна з його товаришами, щоб вони ослабили Росію большевицькою пропагандою. Коли ж Росія була розбита й не думала про війну, то тільки деякі групи німецьких публіцистів (Павло Рорбах, Аксель Шміт), політиків та економістів висували концепцію самостійної України, яка б розвивалась в орбіті німецьких впливів і була би противагою Росії та ринком для Німеччини. Однак урядова політика дивилася на справу простіше: для неї Україна була тільки тимчасовою комбінацією, об'єктом для використання її природніх багатств: тут можна було пожитися, добути хліба й погодувати певний контингент війська. Взагалі це була військова комбінація, вигідна німцям для даного моменту. Розуміється, у всіх цих Муммів, Гренерів, Ярошів та інших керманців німецької політики на Україні, не було ніякісного “українофільства”. Допомогаючи нам будувати самостій-

ну Україну, вони ніяк не хотіли, щоб вона була сильною. Принаймні, щоб в ближчому часі стала такою. Не хотіли вони для України зривати й з Росією, хоча би й большевицькою. Хотіли, щоб ми замирилися з совітською Росією, але самі ж ставили різні перешкоди і взагалі вели в цій справі подвійну гру. Не давали нам обєднати всієї української території й вирішити справу Крима, Кубані, Бессарабії й Холмщини так, як того вимагали наші національні інтереси. Страшенно крутили й плутали в справі чорноморської фльоти. Довго не давали нам змоги увійти в дипломатичні зносини навіть з неутральними державами. Перешкоджали формувати армію. Я вже не згадую про тисячі дрібних перешкод і неприємностей, які чинилися німецькою владою нам в Україні. Згадаю хіба безтактовну й безглузду висилку з Києва консулів Гріпарі, Василіяді та ще декого” (стор. 17—18). “Коли українські війська разом з німцями очищали Україну від большевицьких банд, то передові українські відділи перейшли вже були Перекоп, заняли дуже важну із стратегічного погляду станцію Джанкой і машерували вже на Севастопіль. Місцеве населення з одушевленням вітало українців. Але німці примусили їх здержатись і потім залишити Крим” (стор. 35). Ввесь час німці “дуже противились і довго перешкоджали заходам коло організації регулярного українського війська” (стор. 64).

Не краще відносилася до будування української держави й Австро-Угорщина. “Австрія, як безпосередня сусідка України, найохотніше просто відбатовала б собі від неї певний шматок території, створивши з неї особливий український “Кронланд”, як мріяв про це ще покійний ерцгерцог Фердинанд, або приєднавши її до автономної Польщі під габсбургським берлом” (стор. 18). “Головний її представник на Україні гр. Форґач був переконаний ворог славянства взагалі й українства спеціально” . . . “Своє відношення до української держави та її інтересів гр. Форґач дуже яскраво виявив у ділі анулювання таємного договору про поділ Галичини і в справі Холмщини”. “Військова австрійська адміністрація на Катеринославщині, Херсонщині й Поділлю постачала нам дуже щедро матеріял для всяких скарг на неї. Різноманітна австрійська армія, вже значно деморалізована, добре таки далася у знаки населенню тих місць, де вона стояла. При відхомирюванні селянських розрухів літом р. 1918 австрійці поводитися жорстоко. Під претекстом переслідування “большевиків” вони раз-у-раз арештовували й тягали по тюрмах українських національних діячів. Не зважаючи на всі заходи нашого міністерства закордонних справ, не завжди удавалося вирвати арештованих з пазурів австрійської адміністрації” (стор. 19—20). “Як один з найяскравіших проявів спеціфічної політики супроти молоді української держави з

боку австро-угорської влади, політики, котра стояла в тісній залежності від польсько - малярських впливів, може служити історія анулювання таємного договору про поділ Галичини. Одним із головних акторів у цій історії був граф Форгач, якого імя записане в історії австро-угорської дипломатії останніх років монархії, як автора відомого ультіматума Австро-Угорщини до Сербії, з якого почалася світова війна... Як звісно, при підписанні Берестейського миру між Україною й Австро-Угорщиною було заключено таємну додаткову умову, згідно якій австро-угорський уряд зобов'язався не пізніше 20 липня р. 1918 перевести поділ Галичини на східню (українську) й західню (польську) і злучити східню Галичину з українською частиною Буковини в один суцільний коронний край. Існувало два офіційних примірники договору: один в австрійському міністерстві закордонних справ, а другий був виданий на руки О. Севрюкові (голови української мирової делегації в Бересті). Документи ці мали бути заховані в як найбільшій таємниці." Пізніше примірник, який був у Севрюка, на вимогу графа Черніна передано на схованку до міністерства закордонних справ Німеччини в Берліні. А в червні австро-угорське правительство заявило, що воно анулює той договір. І німці на вимогу австро-угорського уряду спалили той примірник договору, що переховувався в Берліні, хоч український уряд рішуче протестував проти того (стор. 43—49). "Австрійці тримали на нашій території двісті тисяч свого війська" (стор. 49) і захищали інтереси польських поміщиків: приймали петиції польських поміщиків на Волині й Поділлі, що подавалися до галицького намісника, польського міністра в австрійському кабінеті, до президії польського кола у Відні, до команди австрійської армії і т. п. "Польські поміщики на Волині й Поділлію просто звернулись до австрійської влади, щоб вона окупувала Правобережну Україну, завела свої порядки й примусила селян виплатити та відробити заподіяні шкоди." Австрія прислухувалась до тих польських прохань і перешкождала українцям в будові української держави (стор. 58). "До Австрії йшли вже тисячі вагонів українського хліба, рятуючи голодний Відень, а до нас з австрійського краму не прийшло нічого, за винятком галицької соли та тютюну й сірників, про які оповідали, що то крам, вивезений з півдня України як військовий "пріз", а потім привезений знову назад на продаж, як австрійський продукт" (стор. 63). „Уряд Центральної Ради призначив на Холмщину й Підляша комісаром відомого українського діяча Ол. Скоропис-Йолтуховського. Він залишився на своїй посаді й за гетьманського уряду, як краєвий староста. Одначе австрійська влада не тільки не допустила його до урядування, але дала полякам усі можливості спішно польонізувати край, звозити туди

польських кольоністів, нищити українські школи, церкви і взагалі всі ознаки українського життя. Роблено утиски також і над греко-католицьким духовенством, щоб не допустити українських впливів з Галичини. Єпископа Боцяна, призначеного до Холма митрополитом Шептицьким, не допущено до його катедри. Навіть військовим священикам при українських полках австрійської армії заборонено виконувати церковні треби серед цивільного населення. Єпископ Євлогій старався через мене добитися дозволу на поворот до краю православних священиків. Але австрійські влади були глухі на всі наші домагання в цій справі, ведучи свою польонофільську політику” (стор. 37—38).

Так свідчить про німецькі “симпатії” до самостійної України не германофоб, а один з ближчих співробітників П. Скоропадського, якого німці настановили гетьманом України.

Тимчасом залізна організація германської армії поступово заломлювалася в своїх основах. Контррозвідка доносила, що в німецьких батальйонах не все в порядку. На Звенигородщині німецькі жовніри, переконавшись, що селяни повстають через незадоволення системою управління та через брак землі, вирішили не виступати проти бунтарів. Самі старшини німецькі, не соромлячись, говорили на вулицях та в кафе: “За добре ліжко ми віддали б “незалежну” цю республіку”. На вулицях можна було вже бачити паних німецьких вояків. За гроші можна було купити німецьку зброю та амуніцію. Втома відчувалась у всіх рухах страшної колісь німецької армії — а тому попускали й залізні кліщі, що ними намагалися берлінські інспіратори зломити й на свій лад зігнути лад на Україні. Поразка на західнім фронті та початок революційної боротьби в Німеччині приневолювали німецький уряд поступатися в своїх вимогах. Не малу роль відіграла й соціялістична революція, наростаючи в Німеччині та паралізуючи хижачькі зазіхання промислово-фінансових кол. Демократична Німеччина домагалася зречення Вільгельма II. 9 листопаду появилися офіційальні повідомлення про те, що Вільгельм II. “вирішив відмовитися від трону.” 12 листопада в Києві організовано німецькими вояками раду салдатських депутатів. Поруч з постановами про демократизацію військового режиму, рада постановила “підтримувати повний порядок в військових частинах, щоб здійснити нормальну евакуацію.”

А 14 листопада Директорія, обрана Українським Національним Союзом, підняла проти встановленої німцями влади ген. П. Скоропадського повстання всього українського народу.

Генерали зробили останню спробу. Виложили всі сили, щоб ще втримати монархістичну лінію, але загальне повстання українського народу в нівець обернуло їхні пляни. Ще раз Гренери віроломством пробували поставити німецького солдата в оборону диктатури буржуазії та монархізму на Україні. Підписали Білоцерківську угоду з українською військовою владою, але зломали своє слово. Попробували віроломно захопити Українську Директорію в Козятині, але не вскурили. Ще якийсь час боронили нікчемну гетьманську владу. Український нарід героїчно торощив залізні німецькі полки. З яким піетизмом ставився він до визвольної боротьби, свідчить такий факт: До начальника одної української батареї підїхали селянські сани. Дядько з жінкою підїшли й заявили: “Прийміть і нашу частку. Сини пішли в українську армію, ми самі. Оце (показав пужалном на осмаженого кабана) для вас, а це (показав на два гарматні набої) сини переховували в клуні від війни з більшовиками, так пішліть їх німцям.” Набої зарядили й вистрілили в присутности жертводавців. “Слава Богу, — перехрестились дядько з жінкою, — не дурно зберігались. Нехай живе Україна.” (Зі споминів М. Шаповала.)

Протягом місяця український нарід розгромив і гетьманську і німецьку військову силу. Директорія вступила в Київ.

НІМЕЦЬКІ КОЛЬОНІ ЗА БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ВЛАДИ.

Большевицька влада поставилася до німецьких кольоній доброзичливо. Створила з них автономну республіку. В той час, як місцеві українські й інші селяни розстрілювалися за “кулацтво”, “куркульництво”, німецькі кольоністи, що мали сотні й тисячі гектарів землі, не тільки залишилися недоторканими, а й переховували в себе земляків, що повтікали з Москви та Петербургу.

Перепис 1926 року занотував на Україні 395,000 німців, скупчених переважно в двох гніздах: 1) на Волині — 76,000 (район Пулинський, Володарський, Звягельський, Барашев-

ський, Городницький, Емильчинський) та 2) на побережжю Чорного й Озівського моря — біля 300,000. Решта розпорошена.

Компактних німецьких кольоній було вже 330.

На берегах Чорного моря найбільше німців осілося в Одеській окрузі — біля 72,000. Скупчені вони переважно в районах Грослібентальському — 12,800, де складають 94 відсотків всього населення району, Фридрих - Енгельському — 14,500 (69,5 відс.), Шевченківському — 7,700 (18,1 відс.), Гросулівському — 4,700 (16,1 відс.), в Миколаївській окрузі — 31,000, з яких 24,200 в одному Карлолібкнехтовському районі складають 89,9 відсотків населення, а в Херсонській окрузі 16,800, з яких 9,500 складають в Високопільському районі 65,1 відс. населення. На північ від цих округів у Молдавській республіці 10,800, з яких 6,300 в Григоріопільському районі творять 20,9 відс. населення, а в Криворіжській окрузі 10,200.

На берегах Озівського моря в Мелітопільській окрузі 44,200, більшість яких скупчено в Молочанській окрузі — 22,200, що складають 62,1 відс. населення, та Пришибській — 12,300 (77,3 відс.). Далі в Маріупольській окрузі 26,200, з яких більшість скупчена в Люксембурському районі — 15,300 — 81,3 відс. На північ від цих округ в Запоріжській окрузі 22,100, з яких 11,100 скупчено на місці колишньої славної Січі Запоріжської в Хортицькому районі (28,7 відс.). Отже ще й тепер “на Січі мудрий німець картопельку садить”, хоч і по колхозному.

В Сталінській окрузі 14,400, в Луганській 7,500, Дніпропетровській 12,800, Артемівській 15,600. Всі ці округи, як і раніш згадані Криворіжська та Дніпропетрівська незвичайно багаті не лише чорноземом, а й покладами залізної руди, марганцю, камінного вугілля та соли.

Коли взяти під увагу, що кожна зі згаданих округ має не менше 10,000 квадратних кілометрів, а деякі з них і більше 20 тисяч (Маріупільська 21 тисяч, Запоріжська — 47 тисяч квадратних кілометрів), тобто, кожна з них є простором подібна Карпатській Україні, а густина населення на них в середньому 32 особи на квадратний кілометр, то ясным стане, які земельні простори залишаються й досі під контролем і визиском німецьких кольоністів.

СУЧАСНІ НІМЕЦЬКІ ЗАЗІХАННЯ НА УКРАЇНУ.

Світова війна відобрала від Німеччини 12 відсотків території, переважно кольоній, третину посівного простору та 10 відсотків населення, переважно не німецького. Заборчий німецький дух не хоче з цим примириться. Уважає, що весь світ існує для панування німецького народу. Навіть не народу, а його пануючих верств. Німецькі капіталісти й генерали, що роздмухували світову війну, хоч і ослабли були після поразки, але протягом років соціалістичної та демократичної влади в Німеччині окріпли і взялися за стару роботу. Використовуючи тяжке становище Німеччини й тягарі Версальського миру підшилися під патріотичні настрої німецького народу й захопили німецького міщанина націоналістичними гаслами. Першу скрипку відіграв Гітлер, галасуючи "Проти Версалю, за Берестя!" На цім ґрунті виріс німецький націонал-соціалізм, надзвичайно мистецька маска німецького імперіялізму. Фріц Тіссен — найбільший німецький капіталіст, Шахт — видатний провідник німецьких фінансістів, Сіменс і Крупп — головні виробники німецької зброї, — всі дружно підперли Гітлера, щоб взяти його в свої руки й направити його енергію туди, куди їм потрібно. Під контролею дорадника Мейснера Гітлер пробив їх плянам шляхи.

Гер Майснер р. 1919 був на Україні уповноваженим кайзера при гетьмані Скоропадському. Ховаючись за плечі цього московського генерала та його посіпак з добровольчої московської армії, грабував хліб і цукор, аж поки на заклик української директорії люди в овечих кожушках, ховаючи зброю в возах з сіном, та Українські Січові Стрільці не напали очайдушно на залізні дивізії німецьких окупантів і не примусили п. Майснера тікати з Києва разом зі своїм патроном Скоропадським.

Спогади про родючу землю на Україні зберіглися у п. Майснера до цієї пори, серед усіх бур життя, як мрія молодости. Це споріднило його та його товаришів з походу на Україну з Гітлером. В наслідок того спільно випрацювали вони плян, як німецькі гарматні заводи мають кинути на Україну полки танків, літаків, гармат, кулеметів і т. п., як огненною лавою мають залляти всі простори родючої землі, полити їх кровю українського мужика, щоб швидше й багатше родила. Потішають зденерованого й виснаженого

німецькими капіталістами німецького міщанина, селянина, робітника й інтелігента українською пшеницею, донецьким вугіллям, кавказькою нафтою в переможному “Дранг нах Остен”.

Міністер пропаганди Геббельс намагається вмовити німецькому народові, що йому погіршало не від визиску “рідних” капіталістів, а від того, що ці капіталісти не можуть визискувати слов'ян на Сході Європи, особливо на Україні. Гітлер у слід за полковником Гірлем на всі лади галасує: “Природа й історія учать, що хто не хоче війни, той втрачає право на життя. Держави на землі, як звірі в лісі. Живуть законами боротьби за існування: пожирають одно другого. Тому нарід, що хоче жити, мусить прагнути до війни!” Цілком замовчується, що люди саме тим від звірів тільки й відрізняються, що мають розум і що вся людська культура виторена розумом, а не війною, пожиранням других.

“Без війни, доводить Гітлер, не можна ліквідувати Версальського миру, не можна відновити границі, встановлені в Берестю”. Єдина, мовляв, можливість Німеччині реалізувати здорову територіальну політику полягає в придбанні нових земель на Сході Європи. Україна — багатющій край. Море пшениці, цукру, вугілля, руди. Навіть бавовна, асбест, калій! А живуть там напів-люди, дикуни, люди нижчої раси, які самою природою призначені виконувати роль колючих рабів. Тому — “На Схід!” “На Україну!”

Тому хрест над німецькою політикою зперед війни. Припинити німецький натиск на південь та захід Європи і зовсім певно вказати пальцем на схід. Старий плян, викінчений Бетман-Гольвегом ще тоді, коли Гітлер лежав ще в окопах. Росія — неоглядний простір, де блукають напівдикі створіння, які аж просять: “земля наша велика й обильна, а порядку в ній немає, приходьте й володійте нами.” Колись пішов ото Рюрик — безсумнівно німецької крові — й витворив величезну російську імперію, де панувала німецька династія та німецьке панство аж до р. 1917. Тільки революція змела владу “вищої раси” й запровадила владу “монголоїдів”. Настав час німецькому духові знов виявити свій державотворчий інстинкт, свої геніяльні здібности “культуртрегерства”.

І стоїть коло Гітлера червонопикий Альфред Розенберг, що виховався в Росії у Прибалтиці, як член “Союза Русского Народа” й пропагує на весь світ расову теорію. Запевнює,

що Схід без німців загине. Особливо Україна. Ота прекрасна багатюща земля. А йому помагає таємничим нашіптуванням по чужих міністерствах закордонних справ п. Рібентроп. Їздять по Лондону, ведуть переговори з Детердінгом, умовляють Ротерміра та інших фінансистів звернути увагу на Україну. А щоб оті дикуни в овечих кожушках та свитках, оті нащадки Українських Січових Стрільців, не пригалали року 1918, Розенберги, Рібентропи й Гітлери ширять по світу облесливу легенду про відновлення самостійної української держави. За допомогою німецького генія. Обіцяють визволить Україну зпід московського ярма (про польське уперто мовчать). Щоб зробити її кольонією німецького імперіялізму, базою для дальшого “Дранг нах Остен”. Яка солодка мрія! Щоб не прозрадить, уперто заявляють про “щире бажання допомогти Україні!” Жадних, мовляв, кольонізаційних плянів! Нехай дикуни вірять і не бояться.

Та час віри в німецьку ласку вже минув. Історія все таки де чому навчає. Коли загарбано до архівів зради Герцбергів, Бетман-Гольвегів, Бісмарків, то перед очима стоять ще “героїчні вчинки” Айхгорнів, Гренерів і т. п.

ЗАВЕРШЕННЯ.

Як би солодко не лементували Гітлери й Розенберги, український нарід не може забути, що німецька політика протягом всього часу існування німецької держави була відносно України брехливою й зрадливою. Німеччина завжди висувала українську справу тільки для того, щоб пострашити Московщину й виторгувати собі від неї за зраду України більше вигід. Німеччина завжди зраджувала Україну на користь німецько - московської капіталістично - імперіялістичної спілки.

Дурив і зрадив Україну р. 1791 канцлер Гертцберг, дурив і зрадив в рр. 1854-5 канцлер Бетман-Гольвег з Бунзенем і Гекстгавзенем; дурив і зрадив р. 1888 канцлер Бісмарк з Гартманом, дурив і зрадив р. 1919 канцлер Макс принц Баденський з Вільгельмом, з генералом Айхгорном, Гренером і іншими.

Які підстави для того, що не обдурять і не зрадять канцлер Гітлер з Розенбергом, коли інтереси Німеччини ті самі, що й були — “Дранг нах Остен”? Німеччині потрібна не

самостійна Україна, а простори для німецького переселення й ринки сировини та особливо збуту. Німеччині мало кольтівувати саму Україну. Вона хоче бути паном усіх просторів від Балтики до Тихого Океану. Для того радо продасть Україну Москві, коли Москва дасть їй за те певні концесії на всіх своїх теренах, аж до вимріяного Тихого Океану. Коли ж не дасть, тоді Німеччина зробить Україну базою свого „Дранг нах Остен” через Кавказ.

А при такій ситуації, борючись з Московщиною, ніколи не допустить, щоб Україна була вільною й самостійною, бо це завше погрожувало б їй несподіванкою перерізання німецького шляху на Схід: страти людей, запасів й перспектив.

Як буде поводитися Німеччина на Україні, видно з того, як поведилася в р. 1918.

Хіба не паленіє лице кожному українцеві з сорому й злоти при згадці, як “союзні” німецькі вояки повелися з першим українським народнім представництвом — Українською Центральною Радою? З верховною владою України? Хіба не обливається кровю серце при згадці, як німецькі вояки, увірвавшись в помешкання суверена української нації — Української Центральної Ради — направили багнети й кулемети на безбройних вибранців українського народу. Навіть на старого, сивого голову Народнього Зібрання проф. М. Грушевського, не тільки великого вченого й національного історика, а й першого президента України, репрезентанта її суверенности!

За що? За те, що повірив у союз з Німеччиною? Не доцінив сили історичної традиції німецької політики на Сході? А як брутально й ганебно роззброєно “синьожупанників” та “сірожупанників”, що проклали німцям шлях на Україну!

Хіба можна забути той сором, ту ганьбу, яку вчинила німецька команда всій українській нації, беззаконно арештувавши й закинувши до в'язниці прем'єр-міністра Голубовича, міністра внутрішніх справ М. Ткаченка та інших високих достойників самостійної української народньої республіки? За те лише, що вони пробували обмежити злочинну діяльність німецького агента Доброго, який помагав беззаконно передавати в німецькі руки всі добра України!

Брутальний арешт і ще брутальніший “суд” над українською владою за те, що захищала лише українські інтереси перед хижачством німецького грабіжу.

Який український патріот може це забути?

Хіба це не живий прообраз того, як мають поводитися німці в майбутньому, коли попадуть на Україну? Хіба забулось, як забирали вони хліб, худобу, коней, цукор...? Як розстрілювали селян, робітників та інтелігенцію, щоб прищепити свою волю, своє панування?

Від початку до кінця німецька політика на Україні була оманливою і зрадливою. Навіть Рада німецьких військових депутатів, в якій були й соціялісти, вславилася зрадою. Підписала в Білій Церкві договір з Директорією УНР, що не буде помагати Скоропадському, а в дійсности помагала. А скільки дрібніших зрад? Як наприклад німецька спроба підступно захопити Директорію у Фастові, Козятині, Жмеринці й под.

Хто після цього всього може ще вірити німецькому слову? Не кажемо вже про брутальне оповіщення договору за клопоть паперу.

У відношенню до українців німецька політика виконала тільки низку підступів, обдурювань і зрад.

Зважаючи на це все, про німецьку приязнь до України може говорити людина тільки політично обмежена.